मानसिक स्वास्थ्य प्रोफाइल
गण्डकी प्रदेश
२०८०

गण्डकी प्रदेश सरकार

सामाजिक विकास तथा स्वास्थ्य मन्त्रालय

स्वास्थ्य निर्देशनालय

पोखरा, नेपाल

विषयसूची

खण्ड १: पृष्ठभूमि १

१.१ मानसिक स्वास्थ्य प्रोफाइल परिचय १

१.२ नेपालमा मानसिक स्वास्थ्यको विद्यमान अवस्था २

१.३ मानसिक स्वास्थ्यको विश्वव्यापी अवधारणा र नेपालमा रहेका विद्यमान संवैधानिक, कानुनी र नीतिगत व्यवस्थाहरु ४

खण्ड २: गण्डकी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य ९

२.१ गण्डकी प्रदेशको संक्षिप्त परिचय ९

२.२ गण्डकी प्रदेशको स्वास्थ्य संरचना ९

२.३ गण्डकी प्रदेशमा मानसिक तथा मनोसामाजिक समस्याहरुको अवस्था १०

२.४ गण्डकी प्रदेशमा मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित मुख्य सरोकारवाला निकायहरुको भूमिका १३

२.५ गण्डकी प्रदेशमा मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित उपलब्ध सेवा केन्द्रहरुको विवरण १६

२.६ गण्डकी प्रदेशमा उपलब्ध स्वास्थ्य जनशक्ति १८

२.७ गण्डकी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य एवं मनोसामाजिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा संचालित कार्यक्रमहरुको विवरण १९

२.८ प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा बिनियोजित बजेट २२

२.९ गण्डकी प्रदेशमा स्थानीय तहहरुमा उपलब्ध सेवा र मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा भए गरेका क्रियाकलापहरु २३

खण्ड ३ : गण्डकी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा हालसम्मका उपलब्धी, समस्या र चुनौतिहरु २७

३.१ हालसम्मका प्रयास र उपलब्धीहरु २७

३.२ प्रमुख समस्याहरु २८

३.३ प्रमुख चुनौतिहरु २९

खण्ड ४: निष्कर्ष र आगामी कार्यदिशा ३०

४.१ निष्कर्ष ३०

४.२ आगामी कार्यदिशा ३१

खण्ड ५: सन्दर्भ सामाग्रीहरु ३२

अनुसुचीहरु ३३

अनुसूची १: मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित तथ्यांक संकलन गरिएका संघ संस्था र सेवा प्रदायक संस्थाहरुको सम्पर्क विवरण ३३

अनुसूची २: प्रदेशमा कार्यरत मनोचिकित्सक, मनोविद तथा मनोविमर्शकर्ताहरुको विवरण ३७

अनुसुचि ३: प्रदेशमा उपलब्ध मानसिक स्वास्थ्य जनशक्ति ४१

अनुसुचि ४ : गण्डकी प्रदेशको स्वास्थ्य क्षेत्रमा अर्न्तगतका कार्यालयहरुको गत तीन आ.ब.मा विनियोजित बजेट ४३

अनुसूची ५ : हालसम्म मानसिक स्वास्थ्यको तालिम लिने जिल्लागत जनशक्ति विवरण (२०८०/०२/०५) ४७

अनुसूची ६: गैरसरकारी क्षेत्रका संघ संस्थाहरु मार्फत सञ्चालित मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरुको संक्षिप्त विवरण ४८

अनुसूची ७ : निजी क्षेत्रबाट मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा संचालित क्रियाकलापहरु ५१

अनुसूची ८ : मानसिक स्वास्थ्य प्रोफाइल तयारीमा प्रयोग गरिएको तथ्यांक संकलन फाराम ५३

खण्ड १: पृष्ठभूमि

१.१ मानसिक स्वास्थ्य प्रोफाइल परिचय

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने र स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँच हुने हकको व्यवस्था गरेको छ। जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ को दफा ३ मा मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरुको सूचीमा समावेश गरिएको छ। जनस्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०७७ को अनुसूची १ र २ मा पनि मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरुलाई क्रमशः आधारभूत र आकस्मिक स्वास्थ्य सेवामा समावेश गर्दै संघ, प्रदेश र स्थानीयस्तरबाट उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ। प्रादेशिक र स्थानीयस्तरमा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी उपयुक्त र यथेष्ट तथ्यांक नहुँदा सम्बन्धित विषयमा योजना तर्जुमा गर्न असहज स्थिति रहेको छ। प्रादेशिकस्तर तथा स्थानीयस्तरमा मानसिक स्वास्थ्य नीति, रणनीति तथा योजनाहरु तयार भइरहेका छन्। यसै सन्दर्भमा गण्डकी प्रदेशको यथार्थ वस्तुस्थिति विवरण संकलन र विश्लेषण गरी भावी नीति तथा योजनाहरुको ठोस आधार तयार पार्नका लागि यो वस्तुस्थिति विवरण तयार गरिएको हो।

प्रोफाइमा मुख्यरुपमा प्रदेशको मानसिक स्वास्थ्य प्रणालीसँग सम्बन्धित प्रकाशित तथ्यांक र विवरणहरु, प्रदेशको स्वास्थ्य संरचना, उपलब्ध सेवाहरु, सरकारी, गैरसरकारी र नीजि क्षेत्रबाट संचालित सेवा केन्द्रहरु, मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरु, मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा बिनियोजित बजेट र मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा कार्यरत नीति निर्माता, व्यवस्थापक तथा सेवाप्रदायकहरुले सेवा प्रदान गर्ने क्रममा भोगेका समस्या र चुनौतिहरु र भावी कार्यदिशा समेटिएको छ।

उद्देश्य

यस मानसिक स्वास्थ्य प्रोफाइलको प्रमुख उद्देश्य प्रदेशस्तरमा हालको मानसिक स्वास्थ्यको अवस्था संकलन तथा विश्लेषण गरी भावी नीति, रणनीति र कार्ययोजनाहरु तयारी र कार्यान्वयनमा मार्गनिर्देशन गर्नु रहेको छ। मानसिक स्वास्थ्य प्रोफाइलका विशिष्ट उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेका छन्।

- प्रदेशभित्रको हालको मानसिक स्वास्थ्यको अवस्थाको लेखाजोखा गर्ने।
- प्रदेशमा उपलब्ध मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदायक अस्पतालहरु, सेवा केन्द्रहरु, कार्यरत जनशक्ति र मानसिक स्वास्थ्यका क्षेत्रमा कार्यरत सरोकारवाला सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरुको विवरण संकलन गर्ने।
- प्रदेशस्तरमा मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा देखिएका मुख्य समस्या र चुनौतिहरुको विश्लेषण गरी सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्रहरु पत्ता लगाउने।
- मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी नीति, रणनीति, योजना तथा कार्यक्रमहरुको तर्जुमाका लागि आधार तयार गर्ने।

सुचना संकलनको विधि र प्रक्रिया

मानसिक स्वास्थ्य प्रोफाइल स्वास्थ्य निर्देशनालय, गण्डकी प्रदेशको नेतृत्वमा गठित कार्यदल र कोशिश, मानसिक स्वास्थ्य स्वाबलम्बन संगठनको प्राविधिक सहयोगमा तयार गरिएको हो । प्रथम तथा विभिन्न श्रोतहरुबाट उपलब्ध द्धितिय तथ्यांकका आधारमा यो प्रोफाइल तयार गरिएको छ । प्रोफाइलको खाका र तथ्यांक संकलन फारामहरु कार्यदल तथा प्रमुख सरोकारवाला संघसंस्थाहरु (कोशिस, टिपिओ नेपाल, सामी परियोजना, गण्डकी मेडिकल कलेज) मा कार्यरत विषय विज्ञहरुसँगको छलफल र पृष्ठपोषणबाट तयार गरिएको थियो । तथ्यांक संकलनका लागि आवश्यक सहजीकरणका लागि पत्राचारस्वास्थ्य निर्देशनालयले गरेको थियो भने फिल्डमा तथ्यांक संकलन स्वास्थ्य निर्देशनालयका कर्मचारीहरु, जिल्लास्थित स्वास्थ्य कार्यालयहरु र जिल्ला अस्पतालका कर्मचारीहरु, स्थानीय तह,मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा कार्यरत गैरसरकारी संघसंस्थाहरु (कोशिश, सामी परियोजना) मा आबद्ध कर्मचारीहरु र स्वयमसेवकहरु मार्फत गरिएको थियो । तथ्यांक संकलनकर्ताहरुलाई तथ्यांक संकलन फारामबारे अभिमुखिकरण गरिएको थियो । तथ्यांक संकलनका क्रममा प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय, स्वास्थ्य तालिम केन्द्र, प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र, प्रदेश प्रहरी निर्देशनालय, प्रदेश मातहतका प्रादेशिक तथा जिल्ला अस्पताल तथा जिल्लास्थित स्वास्थ्य कार्यालयहरु, केही प्रतिनिधि स्थानीय तहहरु, निजी अस्पतालहरु, गैरसरकारी संघ संस्थाहरु र अन्य सरोकारवाला कार्यालयहरुमा पुगी अन्तवार्ता, प्रत्यक्ष स्थलगत अवलोकन र कतिपय अवस्थामा पत्र, इमेल र टेलिफोन मार्फत विवरणहरु संकलन गरिएको थियो (अनुसुचि १) । सामाजिक विकास तथा स्वास्थ्य मन्त्रालय एवं स्वास्थ्य निर्देशनालयका आधिकारीक पोर्टलहरुमा उपलब्ध जानकारीहरु र यस क्षेत्रमा कार्यरत अन्य गैरसरकारी संघ संस्थाहरुबाट प्रकाशित सामग्रीहरुलाई सन्दर्भ सामग्रीको रुपमा प्रयोग गरिएको छ ।

सिमाहरु

प्रादेशिक स्तरमा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी अध्ययनमा आधारित प्रकाशित सामग्रीहरुको उपलब्धतामा कमी देखिएको छ जसले गर्दा प्रदेशको मानसिक स्वास्थ्य स्थिति झल्काउने पर्याप्त सूचनाहरु प्राप्त गर्न सकिएन ।प्रथम तथ्यांक संकलनको क्रममा प्रदेशस्तर, प्रदेश मातहतका जिल्लाहरु र प्रतिनिधित्वको रुपमा केही पालिकाहरुबाट संकलित विवरणलाई मानसिक स्वास्थ्य प्रोफाइलमा समेटिएको छ । प्रदेश अर्न्तगत संचालित केही निजी क्षेत्रका अस्पतालहरुलाई पनि प्रतिनिधित्वकारुपमा समेटिएको छ । प्रोफाइल मुख्यरुपमा प्रदेशको स्वास्थ्य प्रणालीसँग सम्बन्धित जानकारीहरुमा केन्द्रित छ ।

१.२ नेपालमा मानसिक स्वास्थ्यको विद्यमान अवस्था

मानसिक स्वास्थ्य भन्नाले कुनै व्यक्तिको त्यस्तो अवस्था हो जब व्यक्तिले आफ्नो क्षमतालाई पहिचान गर्न, जीवनका सामान्य तनाव सामना गर्न तथा उत्पादनशिल र लाभदायी तवरले काम गर्न र समुदायमा केही योगदान गर्न सक्षम हुन्छ । व्यक्तिको मन र सामाजिक गतिविधि तालमेल नमिल्दा व्यक्तिको सोचाई, भावना, व्यवहारमा चोट पुग्नु नै मनोसामाजिक समस्या हो । दुई वा दुईभन्दा बढी

हप्तासम्म लगातार समस्याको अनुभव गरिरहेमा, अस्वाभाविक व्यवहार देखाएमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या हुनसक्छ । मस्तिष्क र मानसिक अङ्गहरुमा आएको समस्या, चेतना, स्फूर्ति, स्मरणशक्ति, भाषा, गणनाजस्ता बौद्धिक कार्य सम्पादनका क्रममा आउने समस्याका कारण उमेर र परिस्थिति अनुसार व्यवहार गर्न नसक्नु तथा बौद्धिक सिकाइमा ढिला हुनुलाई मानसिक अपाङ्गता मानिन्छ (विश्व स्वास्थ्य संगठन) ।

राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण नेपाल, २०७७ अनुसार नेपालमा १८ बर्षभन्दा माथिका १० प्रतिशत व्यक्तिहरुमा आफ्नो जीवनकालमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या देखिएको छ भने सर्वेक्षणको अवधिमा ४ प्रतिशत व्यक्तिहरु मानसिक स्वास्थ्य समस्याबाट ग्रसित रहेका छन् । जसमा ३ प्रतिशतमा चिन्ताजन्य समस्या, २.९ प्रतिशतमा डिप्रेसन, ०.२ प्रतिशतमा साइकोसिस र ७.२ प्रतिशतमा आत्महत्या सम्बन्धी सोचको अवस्था देखिएको छ । यस्तै हाल करिब ४ प्रतिशत किशोरकिशोरीहरुमा आत्महत्याको विचार आउने गरेको देखिएको छ भने ०.७ प्रतिशत किशोरकिशोरीहरुले आफ्नो जीवनकालमा आत्महत्याको प्रयास गरेको भेटिएको छ (राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण नेपाल, २०७७) ।

नेपाल प्रहरीको तथ्यांक, २०७९ अनुसार नेपालमा हरेक दिन सरदर १९ जनाले आत्महत्या गरेको पाइन्छ । नेपालमा ६८३० जनाले आर्थिक वर्ष २०७८।७९ मा आत्महत्याका कारण ज्यान गुमाएका छन् जुन अघिल्लो आ.ब. २०७७।७८ भन्दा ४.३५% ले कम रहेको छ । जसमध्ये पुरुष ५६%, महिला ३३%, किशोरी ७% र किशोर ४% रहेका छन् ।

नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषदले प्रकाशित गरेको एक अध्ययन अनुसार नेपालमा अशक्तताको कारणले गुमेको स्वस्थ जीवन (Years of Life Lost due to Disabilities) को लगभग १६ प्रतिशत मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरुले ओगटेको छ जुन नेपालमा अशक्तताको कारणले गुमेको स्वस्थ जीवनको दोश्रो प्रमुख कारण हो । यस्तै अपांगता समायोजित जीवन वर्ष (Disability adjusted life years) को लगभग ५ प्रतिशत अंश मानसिक स्वास्थ्यले समेटेको छ । (Nepal Burden of disease, 2019)

राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य रणनीति, २०७७ मा उल्लेख भएबमोजिम नेपालमा कुल नसर्ने रोगको समस्या मध्ये १८ प्रतिशत मानसिक रोगले ओगटेको छ । अपाङ्गता गराउने प्रमुख १० कारकहरु मध्ये ४ वटा मानसिक स्वास्थ्य समस्या नै पर्दछन् । सो रणनीतिमा उल्लेख भए अनुसार नेपालमा सबै खालका अस्पतालमा गरी जम्मा ४४० शैयाहरु मात्र छुट्याइएको छ । हालको अवस्थामा नेपालमा २०० जना मनोचिकित्सक, ३५ जना चिकित्सा मनोविद, ८५ जना साइकियाट्रिक नर्स, २०० जना मनोविद, ८०० जना तालिमप्राप्त मनोपरामर्शकर्ता र केही संख्यामा तालिम प्राप्त मनोसामाजिक कार्यकर्ता कार्यरत रहेका छन् । चिकित्सा मनोविद, मनोविद, तालिमप्राप्त परामर्शकर्ता र सामाजिक कार्यकर्ताको संख्या अत्यन्त न्यून भएकोले व्यक्तिको मनोसामाजिक अवस्था विश्लेषण गरी त्यही अनुसार मनोसामाजिक सेवा प्रदान गर्न सकिएको छैन । मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा केही गैरसरकारी सरकारी संस्थाहरुले मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक सेवा प्रदान गरेको भएपनि ती सेवाहरुलाई अझै भरपर्दो, व्यापक र व्यवस्थित बनाउनु पर्ने चुनौतिहरु पनि रहेको छ ।

कडा किसिमको मानसिक समस्या देखापरेका कतिपय व्यक्तिहरु घरमा नै थुनिएर बाँधिएर रहने, सडकमा भौतारिएर हिड्ने गरेको देखिन्छ भने उपचारपछि समाजमा पुर्नस्थापित गर्न पनि उत्तिकै चुनौति रहेको छ । अझैपनि समाजमा परम्परागत धामी, झाँक्री, देवी देवताको भाकल मार्फत उपचार

गर्ने र भेदभाव, लाञ्छना, गलत धारणाहरुको कारण स्वास्थ्य सेवा लिन नआउने अवस्था रहेको छ । मानसिक समस्याको कारणले उत्पादकत्वमा आउने ह्रासका कारणले परिवार, समाज र राष्ट्रले ठुलो नोक्सानी बेहोर्नु परिरहेको छ । डिप्रेसन र चिन्ताजन्य समस्याहरुको उपचारमा रु १ खर्च गर्दा रु ४ को प्रतिफल प्राप्त हुने विभिन्न अध्ययनहरुले देखाएका छन् (राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य रणनीति, २०७७)।

१.३ मानसिक स्वास्थ्यको विश्वव्यापी अवधारणा र नेपालमा रहेका विद्यमान संवैधानिक, कानुनी र नीतिगत व्यवस्थाहरु

दीगो विकास लक्ष्य, २०१६-२०३०

मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन गर्ने, नसर्ने रोगहरुबाट हुने मृत्युदरलाई एक तिहाइले कम गर्ने, आत्महत्याबाट हुने मृत्युदरलाई कम गर्ने तथा मदिराजन्य तथा कडा खालका लागू पदार्थहरुको प्रयोग सम्बन्धमा रोकथाम, उपचार र पुनस्थापना गर्ने लक्ष्यहरु समावेश भएको ।

नेपालको संविधानमा मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित व्यवस्थाहरु

स्वास्थ्य सम्बन्धी हक (धारा ३५)

१. प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट बञ्चित गरिने छैन ।

२. प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो स्वास्थ्य उपचार सम्बन्धमा जानकारी पाउने हक हुनेछ ।

३. प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक हुनेछ ।

४. प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी र सरसफाईमा पहुँचको हक हुनेछ ।

सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक (धारा १६)

१. प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुनेछ । यो व्यवस्थाले मानसिक स्वास्थ्य समस्या/मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुले पनि अन्य व्यक्ति सरह समान हक उपभोग गर्न पाउने अवस्थाको सुनिश्चित गरेको छ ।

समानताको हक (धारा १८)

१. सबै नागरिक कानुनको दृष्टिमा समान हुनेछन् । कसैलाई पनि कानुनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन ।

२. सामान्य कानुनको प्रयोगमा उत्पत्ति, धर्म, शारिरीक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति.वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन ।

जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ को व्यवस्था

परिच्छेद २ : सेवाग्राहीको अधिकार, कर्तव्य तथा स्वास्थ्य संस्थाको दायित्व

३. स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र सुनिश्चितता :

(१) प्रत्येक नागरिकलाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा सहज र सर्वसुलभरुपमा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(४) प्रत्येक नागरिकलाई देहायका शिर्षक अन्तर्गतका तोकिए बमोजिमको आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरु निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ । (ङ) मानसिक रोग सम्बन्धी सेवा

परिच्छेद ८ : कसुर र सजाय

५२. कसुर : कसैले देहाय बमोजिमका कार्य गरेमा यो ऐन अन्तर्गतको कसुर गरेको मानिनेछ ।

(ग) मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिहरुलाई बाँधेर राख्ने वा खोरमा थुन्ने जस्ता कार्य गरी उपचार गरेमा

जनस्वास्थ्य नियमावली ,२०७७ मा उल्लिखित व्यवस्था

जनस्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०७७ को (परिच्छेद २ स्वास्थ्य सेवा) दफा ३, आधारभूत स्वास्थ्य सेवा :

- जनस्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ३ को उपदफा ४ बमोजिमका शिर्षक अन्तर्गतका अनुसूची १ मा उल्लेख भएका आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरु प्रत्येक आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र तथा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबाट तोकिएको स्वास्थ्य संस्थाबाट निशुल्क रुपमा प्रदान गरिनेछ ।
- अनुसूची १: आधारभूत स्वास्थ्य सेवा (५) मानसिक रोग सम्बन्धी सेवा

मानसिक स्वास्थ्य समस्या (common mental health problems)	प्रारम्भिक निदान, लाक्षणिक उपचार, परामर्श तथा प्रेषण
मदिरा तथा लागू पदार्थ दूर्व्यसन (alcohol and substance abuse)	लागू पदार्थ दूर्व्यसन : प्रारम्भिक निदान, लाक्षणिक उपचार, परामर्श तथा प्रेषण मदिरापानको लत (alcoholism/ dependency) को जाँच र प्रारम्भिक व्यवस्थापन, प्रेरणादायी अन्तरक्रिया (motivational interviewing), प्रेषण र परामर्श

- अनुसूची २: आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा (१२) मानसिक रोग सम्बन्धी सेवा

मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी	Acute Psychosis Alcohol Intoxication Alcohol withdrawal Syndrome Catatonic stupor Conversion Disorder Narcoleptic Malignant Syndrome Panic Attack Schizophrenia Suicidal attempt

राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति ,२०७६

मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित नीति तथा रणनीतिहरु

नीति	रणनीतिहरु
६.१ सबै तहका स्वास्थ्य संस्थाहरुबाट तोकिए बमोजिमका निशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवा सुनिश्चित गरिनेछ।	○ आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरु स्वास्थ्य संस्थाहरुबाट निःशुल्क उपलब्ध गराइनेछ। ○ नेपाल सरकारले श्रोत साधन व्यवस्था गरी स्थानीय तहमार्फत आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको व्यवस्था गर्नेछ। प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आवश्यकता अनुसार तोकिएका आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा थप सेवाहरु समावेश गर्न सक्नेछन्। थप गरिएका सेवाहरुको व्ययभार सम्बन्धित सरकारले व्यहोर्नेछ। ○ आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई प्रभावकारी बनाउन प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट आवश्यकता अनुसार नीतिगत, कानुनी तथा संस्थागत व्यवस्था गरिनेछ।
६.१७ मानसिक स्वास्थ्य, मुख, आँखा, नाक कान घाँटी स्वास्थ्य सेवा लगायतका उपचार सेवालाई विकास र विस्तार गरिनेछ।	○ ज्ञान, सीप हस्तान्तरण तथा सीप मिश्रित सेवाको अवधारणामार्फत विशेष थप तालिम मार्फत मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई प्राथमिक अस्पतालहरुमार्फत सबै नागरिकको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ।

गण्डकी प्रदेश स्वास्थ्य स्वास्थ्य नीति, २०७८

नीति	रणनीतिहरु
११.३ विशेषज्ञ र विशिष्टिकृत (मुटु, मृगौला, कलेजो, क्यान्सर र मानसिक रोग) स्वास्थ्य सेवाको विस्तार गरी गुणस्तरीय सेवामा सबैको पहुँच वृद्धि गर्दै लगिनेछ।	○ प्रदेशस्तरका अस्पतालबाट विशेषज्ञ तथा विशिष्टिकृत सेवा विस्तार गर्नका लागि प्रदेशमा रहेका प्रतिष्ठान, मेडिकल कलेजहरु र निजी अस्पतालहरुसँग समन्वय र सहकार्य बढाउँदै लगिनेछ। ○ दूरचिकित्सा विधि मार्फत दुर्गममा रहेका स्वास्थ्य संस्था मार्फत विशेषज्ञ सेवाको पहुँच विस्तार गर्दै लगिनेछ। ○ विकट र पिछडिएका समूदायमा विशेषज्ञ घुम्ती सेवा मार्फत रोगको निदान, उपचार व्यवस्थापन गरिनेछ। ○ स्वास्थ्य संस्था, निजी तथा सामुदायिक अस्पतालहरुमा न्यूनतम सेवा मापदण्ड लागू गरिनेछ। ○ जनसंख्याको घनत्वको आधारमा अस्पतालको स्तरोन्नती गरी गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा विस्तार गर्दै लगिनेछ। ○ प्रदेश अन्तर्गत सञ्चालित संस्थाहरुको स्वीकृत शैयाको आधारमा संगठन व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी मानव संसाधनको व्यवस्थापन गरिनेछ।

११.१७ मानसिक रोग, नसर्ने रोग, जलवायु परिवर्तनद्वारा सिर्जित रोगको नियन्त्रण र उपचारका लागि प्राथमिकता दिइनेछ ।	○ जिल्ला अस्पतालमा मानसिक रोग र नसर्ने रोगको बहिरंग र अन्तरंग सेवा विस्तार गरिनेछ । ○ शहरी क्षेत्रका आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरुमा नसर्ने रोग र मानसिक रोगको प्रवर्द्धनात्मक, निदानात्मक, प्रतिकारात्मक र उपचारात्मक सेवा विस्तारका लागि स्थानीयस्तरको समन्वयमा विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य रणनीति र कार्ययोजना ,२०७७

- आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामा एकिकृत गर्दै निःशूल्क उपलब्धताको सुनिश्चितता गर्ने, विशिष्टिकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई सबैको सहज पहुँचमा पुर्‍याउने तथा सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्र बीच प्रभावकारी साझेदारी, समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४

- निशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवा सबैलाई उपलब्ध गराउने स्थानीय सरकारको दायित्व
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको सामाजिक सुरक्षा स्थानीय सरकारको दायित्व

मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित अन्य नीतिगत व्यवस्थाहरु

- **राष्ट्रिय मानसिक नीति, २०५३:** मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच बढाउने, जनशक्ति विकास, जनचेतना अभिवृद्दी, संस्थागत क्षमता विकास, बहुपक्षिय साझेदारीको अवधारणा सहितका रणनीति र कार्ययोजनाहरु निर्माण गर्ने ।
- **दोश्रो दीर्घकालीन स्वास्थ्य योजना, वि.सं २०५४-७४** : मानसिक स्वास्थ्यलाई २० वटा अति आवश्यकीय स्वास्थ्य सेवा अर्न्तगत समावेश गरी स्वास्थ्यकर्मीहरुको क्षमता अभिवृद्दी गर्ने कार्यक्रमहरुको शुरुवात ।
- **मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामा एकिकृत गरेर लैजाने निर्देशिका, २०६४:** स्वास्थ्यकर्मीहरुका लागि मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम पुन सञ्चालन ।
- **नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र कार्यक्रम २ (२०६६-२०७१)** : नमुनाका रुपमा समुदायमा आधारित मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन गर्ने उल्लेख ।
- **नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र रणनीति, २०७२-२०७७** : मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा समावेश गरी मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धन गर्ने र सेवाको पहुँच बढाउने कार्यको निरन्तरता दिने ।
- **सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य स्याहार प्याकेज, नेपाल, २०७४** : मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामा समावेश गरी एकिकृत ढंगले संचालनमा ल्याउने, स्वास्थ्यकर्मीहरुको क्षमता अभिवृद्दी तालिम पाठ्यक्रम विकास गर्ने ।

- **अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकार सम्बन्धी महासन्धी, २००६:** नेपाल सरकारद्धारा २०१० मे महिनामा अनुमोदन परिच्छेद ७, स्वास्थ्य, पुनर्स्थापना, सामाजिक सुरक्षा तथा मनोरञ्जन सम्बन्धी व्यवस्था । मानसिक रोग र मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको उपचार र पुनस्थापना अधिकारको सुनिश्चितता गर्ने राज्यको दायित्व
- **अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४**: अपांगता भएका व्यक्तिहरुको वर्गिकरण गरी परिचयपत्रको व्यवस्था गरिएको । धारा ३५ मा मानसिक अपांगताभएका व्यक्तिहरुको लागि थप सेवासुविधा तोकिएको छ । उपधारा १ अनुसार नेपाल सरकारले मानसिक वा मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई निज, निजको परिवारको सदस्य वा संरक्षकले छनौटगरेको सामुदायीक अस्पताल वा स्वास्थ्यकेन्द्रमा राखी उपचार गराउने व्यवस्था मलाउने छ । उपधारा २ अनुसार नेपाल सरकारले मानसिक वा मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई आवश्यक पर्ने औषधी र परामर्श सेवा निशूल्क उपलव्ध गराउने व्यवस्था रहेको छ । उपधारा ३ मा घर परिवारवाट उपेक्षित भएका मानसिक वा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिलाई उपचार गरी पुर्नस्थापना गर्ने वा पारिवारिक पुर्नमिलन गराउने व्यवस्था मिलाउने उल्लेख छ ।

मानसिक स्वास्थ्य ग्याप एक्सन प्रोग्राम, २००८

- मानसिक स्वास्थ्य समस्या र सेवा उपलब्धतामा रहेको भिन्नता कम गर्ने
- गैरविशेषज्ञ स्वास्थ्य जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने

नसर्ने रोगहरुको रोकथाम तथा उपचारका लागि बहुपक्षिय कार्ययोजना, २०१४- २०२०

- मानसिक स्वास्थ्य कार्ययोजना समावेश भएको
- हालसम्मका उपलब्धी र अनुभवहरुको समिक्षा गर्दै संविधान, कानुन र राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीतिहरु अनुरुप मानसिक स्वास्थ्यको ठोस रणनीति र कार्ययोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने
- मानसिक स्वास्थ्यलाई प्राथमिक स्वास्थ्यमा एकिकृत गर्ने कार्ययोजना,

१५ औं पञ्चवर्षिय योजना (२०७६- २०८१)

मानसिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच सबै तहमा विस्तार गर्दै लैजाने ।

प्रथम पञ्च वर्षीय योजना (२०७६/७७-२०८०/८१), गण्डकी प्रदेश

मानसिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँचलाई सबै तहमा विस्तार गर्दै लैजाने ।

खण्ड २: गण्डकी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य

२.१ गण्डकी प्रदेशको संक्षिप्त परिचय

नेपालको वर्तमान संविधान बमोजिम नेपाल संघिय लोकतान्त्रिक गणराज्य कायम भएपछि बनेका ७ प्रदेश मध्ये गण्डकी प्रदेश एक हो । साविकका धवलागिरी अञ्चलका ४ जिल्ला (मुस्ताङ, पर्वत, म्याग्दी, बाग्लुङ), गण्डकी अञ्चलका ६ जिल्ला (मनाङ, गोरखा, कास्की, लमजुङ, तनहुँ, स्याङ्जा) र लुम्बिनी अञ्चलको नवलपरासी जिल्लाको बर्दघाट सुस्ता पुर्वको भुभाग समेटेर कुल ११ जिल्लाहरु सहितको गण्डकी प्रदेश कायम भएको छ । भौगोलिक हिसाबमा प्रदेश हिमाल, पहाड र तराइका भुभागहरुमा फैलिएको छ । गण्डकी प्रदेशमा १ महानगरपालिका, २६ नगरपालिका र ५८ गाउँपालिका गरी जम्मा ८५ स्थानीय तह रहेका छन् । यस प्रदेशमा प्रतिनिधी सभा निर्वाचनका लागि जम्मा १८ निर्वाचन क्षेत्र र प्रदेश सभा निर्वाचनका लागि जम्मा ३६ निर्वाचन क्षेत्रहरु रहेका छन् ।

तालिका १ : गण्डकी प्रदेशको संक्षिप्त विवरण

सुचकहरु	तथ्यांक
क्षेत्रफल	२१९७४ वर्ग कि.मी.[1]
जम्मा परिवार	६६२४८०
जम्मा जनसंख्या	२४६६४२७ (पुरुष ४७.४७ प्रतिशत, महिला ५२.५३ प्रतिशत)
प्रति परिवारऔसत जनसंख्या	३.७२
जनघनत्व	११५ प्रति वर्ग कि.मी.
लिङ्गीय अनुपात (प्रति १०० महिलामा)	९०.३७
फरक क्षमता भएका नागरिकहरुको प्रतिशत	३.१ (पुरुष ३.५ प्रतिशत, महिला २.८ प्रतिशत)
विदेशमा अक्सर बसोबास गर्ने जनसंख्या	२८६५९३ (पुरुष ८३.७ प्रतिशत, महिला १६.३ प्रतिशत)

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

२.२ गण्डकी प्रदेशको स्वास्थ्य संरचना

प्रदेशको समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रको नेतृत्वदायी भूमिकामा गण्डकी प्रदेश सामाजिक विकास तथा स्वास्थ्य मन्त्रालय रहेको छ । गण्डकी प्रदेश, सामाजिक विकास तथा स्वास्थ्य मन्त्रालय मातहतमा स्वास्थ्य निर्देशनालय, प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र, प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला, स्वास्थ्य तालिम केन्द्र, क्षयरोग उपचार केन्द्र र एक संक्रामक तथा सरुवारोग अस्पताल सञ्चालन छन् । स्वास्थ्य निर्देशनालयको वार्षिक प्रतिवेदन २०७९/८० अनुसार प्रदेशमा ११ स्वास्थ्य कार्यालय, प्रदेश सरकार मातहतका १२ अस्पताल र स्थानीय तह अर्न्तगतका ३४ अस्पताल सञ्चालनमा छन् । त्यस्तै २२ प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, ४८४ स्वास्थ्य चौकी, १०३ शहरी स्वास्थ्य केन्द्र, १५५ सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई, २०८ आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, २ आयुर्वेद औषधालय (गण्डकी र धौलागिरी), ९ जिल्ला

आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, ५५ आयुर्वेद औषधालय (स्थानीय तह अर्न्तगत) समेत सञ्चालित छन् । प्रदेश अर्न्तगतका अस्पताल र स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरुबाट प्रबर्द्धनात्मक, प्रतिकारात्मक, उपचारात्मक र पुनस्थापनात्मक सेवाहरु प्रदान गरिएको छ ।

प्रदेशमा संघिय सरकार अर्न्तगतका दुई अस्पताल (पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान र जी पी कोइराला राष्ट्रिय श्वासप्रश्वास उपचार केन्द्र), मेडिकल कलेजहरु (मणिपाल शिक्षण अस्पताल र गण्डकी मेडिकल कलेज) र निजी क्षेत्रबाट संचालित अस्पताल, नर्सिङ होम, स्वास्थ्य क्लिनिक तथा औषधी पसलहरु संचालनमा रहेका छन् । यस्तै प्रदेशस्तरमा विभिन्न गैरसरकारी सघसंस्थाहरुले स्वास्थ्य क्षेत्रमा सेवा दिइरहेका छन् ।

२.३ गण्डकी प्रदेशमा मानसिक तथा मनोसामाजिक समस्याहरुको अवस्था

राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०७७ अनुसार गण्डकी प्रदेशमा १८ बर्षभन्दा माथिका १० प्रतिशत व्यक्तिहरुमा आफ्नो जीवनकालमा कुनै न कुनै किसिमको मानसिक स्वास्थ्य समस्या देखा परेको छ । हाल प्रदेशको ३ प्रतिशत वयस्क जनसंख्या कुनै न कुनै किसिमको मानसिक स्वास्थ्य समस्याबाट ग्रसित रहेको छ । उमेरगत हिसाबमा ४०-४५ वर्षको उमेर समूहमा सबैभन्दा बढी १३ प्रतिशत जनसंख्याले आफ्नो जीवनकालमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या भोगेको देखिन्छ भने हाल करिब ६ प्रतिशत यही उमेर समूहका व्यक्तिहरु कुनै न कुनै मानसिक स्वास्थ्य समस्याबाट ग्रसित रहेका छन् । मानसिक स्वास्थ्य समस्या ४० देखि ७० वर्ष सम्मको उमेर समूहमा बढी देखिने गरेको छ ।

स्वास्थ्य निर्देशनालय, गण्डकी प्रदेश बाट प्राप्त स्वास्थ्य सुचना प्रणाली २०७९/८० को तथ्यांक अनुसार गण्डकी प्रदेश भित्रका स्वास्थ्य संस्थाहरुबाट गत आ.ब.२०७७/७८ मा ३२,२२१ जनाले मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गरेका छन् भने आ.ब.२०७८/७९ मा सेवा लिनेको संख्या ३६,४९९ पुगेको छ जुन ओपिडीबाट सेवा लिने कुल संख्याको क्रमश ०.९ र १.३ % हुन आउँछ । प्रतिवेदन अनुसार चिन्ता, डिप्रेसन, माइग्रेन, छारेरोग, जाँडरक्सी तथा लागु पदार्थको कुलत, साइकोसिस प्रमुख समस्याहरु रहेका छन् ।

तलिका २ : ओपिडीबाट मानसिक स्वास्थ्य सेवा लिएका हरुको संख्या (पटकमा)

प्रमुख समस्याहरु	आ.ब.२०७७/७८	आ.ब.२०७८/७९	आ.ब.२०७९/८०
	संख्या	संख्या	संख्या
Depression	5070	4942	5878
Anxiety disorder			7001
Psychosis	1340	2123	1824
Epilepsy	2550	2129	2713
Conversive disorder	881	735	1027
Dementia	858	769	753
Substance Use Disorder			618
Alcohol Use Disorder			1969
Migraine	3366	3843	4170
Bipolar Affective Disorder	1680	1695	1699

श्रोतः HMIS, स्वास्थ्य निर्देशनालय, गण्डकी प्रदेश २०८०/८१

गण्डकी प्रदेशमा आत्महत्याको अवस्था

प्रदेश प्रहरी निर्देशनालय गण्डकी प्रदेशले ११ वटै जिल्लाका जिल्ला प्रहरी कार्यालयहरुसँगको समन्वयमा प्रदेशस्तरमा आत्महत्या र आत्महत्या दुरुत्साहन सम्बन्धी फौजदारी कसुरहरुको अनुसन्धान, दोषीलाई दण्ड सजायका लागि आवश्यक कानुनी उपचार, आत्महत्या सम्बन्धी अभिलेखीकरण, सूचना व्यवस्थापन, प्रकाशन एवम आत्महत्या रोकथामसम्बन्धी समुदायस्तरमा क्रियाकलापहरु संचालन गरिरहेको छ ।

गण्डकी प्रदेश प्रहरी निर्देशनालयको गत तीन वर्षको तथ्यांक विश्लेषण गर्दा गण्डकी प्रदेशमा गत तीन वर्षमा आत्महत्या गर्ने संख्या बढ्दै गइरहेको छ । पछिल्लो आ.ब.२०७८/७९मा आत्महत्या गर्नेको कुल संख्या ७१२ रहेको छ जुन प्रति १००,००० जनसंख्यामा २८.८ (पुरुष ३७.४ र महिला २१.०) हुन आउँछ । आत्महत्या गर्ने संख्या मध्ये विगत तीन वर्षमा करिब ४०% महिला र ६० % पुरुष रहेका छन् ।

आत्महत्याको तरिका

विगत तीन वर्षमा आत्महत्या गर्नेहरुको तथ्यांक विश्लेषण गर्दा सबै भन्दा धेरै झुण्डिएर आत्महत्या गर्ने हरु रहेका छन् जुन करिब ८५ प्रतिशत भन्दा बढी देखिन्छ । आत्महत्याका अन्य प्रमुख कारणहरुमा विष सेवन गर्ने र हाम फाल्ने रहेका छन् ।

तालिका ३: गण्डकी प्रदेशमा गत तीन वर्षमा आत्महत्या विवरण

आत्महत्याको तरिका	२०७६/७७	%	२०७७/७८	%	२०७८/७९	%
झुण्डिएर	५२०	८७	५६०	८६	६३०	८८
विष सेवन	३८	६	४२	६	४०	६
हाम फालेर	२२	४	२९	४	२१	३
आगो लगाएर	२	०	२	०	१	०
एसिड सेवन गरेर	०	०	१	०	०	०
डुबेर	०	०	०	०	७	१
औजार हात हतियारको प्रयोग	१	०	१	०	१	०
दुरुत्साहनबाट	१५	३	१६	२	१२	२
जम्मा	५९८	१००	६६१	१००	७१२	१००

श्रोत : प्रदेश प्रहरी निर्देशनालय, गण्डकी प्रदेश, २०७९

उमेर समुहका आधारमा आत्महत्या विश्लेषण

उमेर समूहका आधारमा विश्लेषण गर्दा सबै भन्दा बढी आत्महत्या गर्ने उमेर समूहमा १८ देखि २५ वर्षसम्मका युवाहरु रहेका छन् । करिब २५ प्रतिशत आत्महत्या यही उमेर समूहमा भएको भेटिन्छ ।

४५ वर्षमाथिका प्रौढहरुमा पनि आत्महत्याको दर उच्च रहेको देखिएको छ भने १८ वर्षभन्दा मुनीका बालबालिकाहरुमा पनि आत्महत्या गर्नेको संख्या उल्लेख्य रहेको छ । आत्महत्या गर्ने बालबालिकाहरुमा बालिकाहरुको संख्या बालकहरुको भन्दा उच्च रहेको छ ।

तालिका ४ : उमेर समूह अनुसार आत्महत्या विश्लेषण

उमेर समूह	२०७६/७७				२०७७/७८				२०७८/७९			
	महिला	पुरुष	जम्मा	प्रतिशत	महिला	पुरुष	जम्मा	प्रतिशत	महिला	पुरुष	जम्मा	प्रतिशत
<१८	५०	४१	९१	१५	४६	२४	७०	११	५९	३९	९८	१४
१८-२५	६७	७६	१४३	२४	७६	७६	१५२	२३	८६	९९	१८५	२६
२६-३५	४१	७०	१११	१९	४५	७१	११६	१८	४३	७०	११३	१६
३६-४५	२३	५८	८१	१४	३४	७४	१०८	१६	४२	७८	१२०	१७
>=४६	५४	११८	१७२	२९	६४	१५१	२१५	३३	४३	१५३	१९६	२८
जम्मा	२३५	३६३	५९८	९१	२६५	३९६	६६१	१००	२७३	४३९	७१२	१००

श्रोत : प्रदेश प्रहरी निर्देशनालय, गण्डकी प्रदेश, २०७९

जातीगत विश्लेषण

विगत तीनै आ.ब.को आत्महत्याको जातिगत विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा धेरै आत्महत्या गर्नेहरुमा क्रमश दलित, जनजाती, क्षेत्री र ब्राह्मण समुदायका रहेका छन् ।

तालिका ५ : जातजातीका आधारमा आत्महत्या विश्लेषण

	२०७६/७७				२०७७/७८				२०७८/७९			
जातीगत विवरण	महिला	पुरुष	जम्मा	प्रतिशत	महिला	पुरुष	जम्मा	प्रतिशत	महिला	पुरुष	जम्मा	प्रतिशत
ब्राह्मण	३३	५१	८४	१४	४०	७४	११४	१७	४३	९३	१३६	१९
क्षेत्री	४२	६५	१०७	१८	३६	७३	१०९	१६	४५	७९	१२४	१७
नेवार	२	८	१०	२	५	१८	२३	३	१४	१२	२६	४
मंगोलियन	६९	९७	१६६	२८	८९	१०२	१९१	२९	६९	११९	१८८	२६
दलित	७५	११०	१८५	३१	८१	१०१	१८२	२८	८३	११५	१९८	२८
तराइबासी	१	१५	१६	३	४	३	७	१	३	४	७	१
अन्य	१३	१७	३०	५	१०	२५	३५	५	१६	१७	३३	५
जम्मा	२३५	३६३	५९८	१००	२६५	३९६	६६१	१००	२७३	४३९	७१२	१००

श्रोत : प्रदेश प्रहरी निर्देशनालय, गण्डकी प्रदेश, २०७९

२.४ गण्डकी प्रदेशमा मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित मुख्य सरोकारवाला निकायहरुको भूमिका

१) सामाजिक विकास तथा स्वास्थ्य मन्त्रालय

सामाजिक विकास तथा स्वास्थ्य मन्त्रालय प्रदेश सरकारको स्वास्थ्य क्षेत्रको नेतृत्वदायी निकाय हो । मन्त्रालयले गण्डकी प्रदेशको स्वास्थ्य र मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा आवश्यक प्रादेशिक नीति, कानुन, मापदण्ड तथा योजना तर्जुमा कार्यान्वयन तथा नियमन साथै सेवाको व्यवस्थापन, गुणस्तर निर्धारण, अनुगमन, नियमनका कार्यहरु गर्दछ । मन्त्रालयको अर्न्तगतमा रही स्वास्थ्य निर्देशनालय, स्वास्थ्य तालिम केन्द्र, प्रदेश आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र लगायतका सरोकारवाला निकायहरुले मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी नीतिगत, व्यवस्थापकिय र प्राविधिक क्रियाकलापहरु संचालन गरिरहेका छन् । मन्त्रालयमार्फत नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विभिन्न सचेतनामुलक कार्यक्रमहरु संचालन भइरहेको छ ।

२) स्वास्थ्य निर्देशनालय

स्वास्थ्य निर्देशनालय प्रदेशभित्र समग्र स्वास्थ्य सम्बन्धी गतिविधीहरु संचालन र व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने प्रमुख प्राविधिक र प्रशासनिक इकाइ हो । प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालयले प्रदेशस्तरको नीति निर्माण, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन गर्ने गराउने, मातहतका स्वास्थ्य संस्थाहरुलाई नियमन, नियन्त्रण र निर्देशन दिने, सम्पूर्ण स्वास्थ्य संस्थाहरुबाट प्रदान गरिएका सेवाहरुको गुणस्तरीयता कायम भएको निश्चित गर्ने गराउने, औषधी र स्वास्थ्य उपकरणहरुको नियमित आपूर्ति व्यवस्थापनलाई चुस्त बनाउने, अर्न्तगतका स्वास्थ्य संस्थाहरुमा कर्मचारी व्यवस्थापन, क्षमता अभिबृद्धी, स्वास्थ्य सूचना प्रणालीको व्यवस्थापन, गैरसरकारी तथा निजी संघ संस्थाहरुसँग समन्वय र सहकार्य एवम विपद तथा महामारी रोगहरुको व्यवस्थापन जस्ता कार्यहरु गर्दछ ।

स्वास्थ्य निर्देशनायले मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा कार्यालयको सम्पर्क व्यक्ति तोकेर मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने, नसर्ने तथा मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरुको समिक्षा, कार्यशाला गोष्ठि, मानसिक स्वास्थ्यको समुदायमा पुनर्स्थापना कार्यक्रम, कार्यक्रमको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण जस्ता कार्यहरु संचालन गरिरहेको छ । साथै मातहतका आयुर्वेद स्वास्थ्य कार्यालयहरु र स्वास्थ्य केन्द्रहरु मार्फत मानसिक स्वास्थ्य प्रबर्धनका लागि योग तथा ध्यान शिविर तथा सचेतना कार्यक्रमहरु संचालन भइरहेका छन् । निर्देशनालयले मानसिक स्वास्थ्यसँग सबन्धित प्रदेशमातहतका सरकारी गैरसरकारी तथा नीजि संघसंस्थाहरुसँगको समन्वयमा नीति निर्माण, पैरवी, कार्यक्रमहरुको अनुगमन जस्ता कार्यहरुमा सहकार्य गरिरहेको छ ।

३) स्वास्थ्य तालिम केन्द्र

गण्डकी प्रदेश स्वास्थ्य तालिम केन्द्र पोखरा प्रदेशमा स्वास्थ्य सम्बन्धि तालिमको संचालन तथा व्यवस्थापन गर्ने प्रमुख प्राविधिक र प्रशासनिक इकाइ हो । स्वास्थ्य तालिम केन्द्रले गण्डकी प्रदेश सरकार अर्न्तगतका स्वास्थ्य जनशक्तिको क्षमता विकासका लागि आवश्यकता पहिचान गरी योजना बनाउने, प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्ने, अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने गर्दछ । यस केन्द्रले स्वास्थ्य क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको लागि सेवा प्रवेश तालिम, राष्ट्रिय स्वास्थ्य कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन र गुणस्तरिय स्वास्थ्य सेवा विस्तारका लागि सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक सीप विकास तालिम र सो सम्बन्धि अध्ययन अनुसन्धान गर्दै आईरहेको छ ।

केन्द्रले मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा राष्ट्रिय तालिम केन्द्रले प्रमाणीकरण गरेका मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिमहरु संचालन गर्ने, अभिलेख राख्ने, प्रमाणिकरण गर्ने जस्ता कार्यहरु गर्दै आईरहेको छ । केन्द्रले बार्षिक स्विकृत कार्यक्रम अनुसार र विभिन्न सरोकारवाला गैरसरकारी संघ संस्थाहरुको समन्वयमा स्याङ्गजा, पर्वत, कास्की, लमजुङ्ग, म्याग्दी लगायतका जिल्लाहरुका स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई मानसिक स्वास्थ्यका मोडुलर तालिमहरु संचालन गर्दैआएको छ ।

स्वास्थ्य तालिम केन्द्रको हालसम्मको अभिलेख अनुसार गण्डकी प्रदेशमा तालिम प्राप्त गर्ने स्वास्थ्यकर्मीहरुको संख्या निम्न अनुसार रहेको छ ।

तलिका ६ : प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य तालिम प्राप्त जनशक्ति संख्या (२०७५-२०८० जेष्ठ सम्म)

तालिमको नाम	**तालिम पाउने जनशक्ति संख्या**
सबै किसिमको सूचिकृत मानसिक स्वास्थ्यको तालिम पाउने जनशक्ति	१२४
सबै किसिमको सूचिकृत मानसिक स्वास्थ्यको तालिम पाउने जम्मा चिकित्सक	३८
सबै किसिमको सूचिकृत मानसिक स्वास्थ्यको तालिम पाउने जम्मा मेडिकल अधिकृत	२५
मोडुलर तालिम पाउने स्वास्थ्यकर्मी	६३
मोड्युल १	२३
मोड्युल २(क) र २(ख) पाउने स्वास्थ्यकर्मी	३८
मोड्युल ३ पाउने स्वास्थ्यकर्मी	२०
छ महिनाको मनोसामाजिक मनोविमर्श तालिम	१९

श्रोत : स्वास्थ्य तालिम केन्द्र, गण्डकीप्रदेश र ***बाट २०८० जेष्ठमा प्राप्त विवरण***

तालिम केन्द्रबाट जिल्लागतरुपमा हालसम्म तालिम प्राप्त गर्नेहरुको संख्या अनुसुची ५ मा समावेश गरिएको छ ।

४) प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र

प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र, गण्डकी प्रदेश यस प्रदेशमा स्वास्थ्य आपूर्तिको प्रमुख प्राविधिक र प्रशासनिक इकाई हो । यस कार्यालयले स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, गण्डकी प्रदेश मातहत रही प्रदेशमा स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित आपूर्ति व्यवस्थाको उचित व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्दछ । यस कार्यालयका मुख्य जिम्मेवारी आपूर्ति श्रृखला व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित योजना, तर्जुमा, अत्यावश्यक औषधिहरु एवं स्वास्थ्य सामग्रीहरु र औजार उपकरणकोको खरिद, भण्डारण, वितरण र ढुवानी गर्ने, आपूर्ति व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको व्यवस्थापन, जनशक्तिको क्षमता अभिबृद्धी गर्ने, विकास साझेदारहरुसँग सहकार्य र समन्वय गर्ने तथा प्रदेशमा स्वास्थ्य आपूर्ति सहज बनाउनका लागि समस्या र कमजोरीहरुको लेखाजोखा गरी समाधानका उपायहरु पत्ता लगाउने तथा सुधारका लागि आवश्यक कार्यहरु गर्ने रहेको छ ।

केन्द्रले मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने अस्पताल र जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयहरुलाई मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी निशुल्क औषधीहरु खरिद गरी आपूर्ति गर्ने गर्दछ । आ.ब. २०७८/७९ मा १७ प्रकारका औषधीहरु प्रदेश अर्न्तगतका स्वास्थ्य कार्यालयहरु र अस्पतालमा पठाएको केन्द्रले आ.ब. २०७९/८० मा ११ मध्ये ९ प्रकारका औषधीहरुको आपूर्ति व्यवस्था मिलाएको छ । विगतका वर्षहरुमा मानसिक स्वास्थ्यको औषधी आपूर्ति कम भएता पनि पछिल्लो आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा मानसिक स्वास्थ्यको कार्यक्रम संचालन भएका जिल्लाहरु स्यांङजा, पर्वत, वाग्लुङ, गोरखा, र नवलपरासी पूर्वमा औषधीको खपत भने विगत वर्षहरुको तुलनामा बढिरहेछ । सेवाको बढ्दो माग र मानसिक स्वास्थ्यमा तालिम प्राप्त जनशक्तिलाई ध्यानमा राखी आपुर्ति केन्द्रले औषधी खरिदलाई प्राथमिकता दिएको छ ।

तालिका ७ : प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति केन्द्रबाट प्रदेशभित्र उपलब्ध गराइएको औषधी विवरण

सि.नं	औषधी विवरण	इकाइ	परिमाण	
			आ.ब. २०७८/७९	आ.ब.२०७९/८०
१.	Amitryptyline 10 mg	Tab	१३००००	
२.	Amitryptyline 25 mg	Tab	१३००००	
३.	Risperidone 1 mg	Tab	१०००००	
४.	Risperidone 2 mg	Tab	९६०००	
५.	Fluxetine 10 mg	Tab	१०००००	५००००
६.	Fluxetine 20 mg	Tab	१०००००	
७.	Trihexiphenidyl 2 mg	Tab	५००००	४००००
८.	Diazepam 2 mg	Tab	४०००	१५०००
९.	Diazepam 5 mg	Tab	४०००	
१०.	Sodium Valproate 200 mg	Tab	१०००००	
११.	Sodium Valproate 300 mg	Tab	१०००००	४८५००
१२.	Thyamine 100 mg	Tab	१५००००	५००००
१३.	Phenobarbitone 60 mg	Tab	१०००००	
१४.	Carbamazepine 100 mg	Tab	२५०००	२००००

सि.नं	औषधी विवरण	इकाइ	परिमाण	
			आ.ब. २०७८/७९	आ.ब.२०७९/८०
१५.	Carbamazepine 200 mg	Tab	५००००	३०००
१६.	Carbamazepine 400 mg	Tab	५००००	२००००
१७.	Phenobarbitone 30 mg	Tab	२५०००	
१८.	Phenobarbitone 60 mg	Tab		२००००

श्रोत : प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र, असार, २०८०

५) जिल्लास्थित प्रदेश स्वास्थ्य कार्यालयहरु र अस्पतालहरु

जिल्लास्थित स्वास्थ्य कार्यालयहरुले प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय मातहतमा रही मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरुको संचालन, सुचना व्यवस्थापन, औषधी तथा स्वास्थ्य सामाग्रीहरुको व्यवस्थापन, स्वास्थ्य जनशक्तिहरुको क्षमता अभिबृद्धी, स्वास्थ्य कार्यक्रमहरुको समिक्षा तथा योजना र विकास साझेदारहरुसँग समन्वय र सहकार्य जस्ता क्रियाकलापहरु संचालन गरिरहेका छन् । जिल्लास्थित अस्पतालहरुले मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी स्क्रिनिङ्ग, मनोविमर्श, उपचार, औषधी वितरण तथा प्रेषण सम्बन्धी कार्यहरु संचालन गरिरहेका छन् ।

२.५ गण्डकी प्रदेशमा मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित उपलब्ध सेवा केन्द्रहरुको विवरण

गण्डकी प्रदेशको राजधानी पोखरामा रहेका स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, तथा निजी क्षेत्रबाट संचालित मेडिकल कलेजका शिक्षण अस्पतालहरु तथा केही निजी अस्पतालहरुबाट मात्र मानसिक स्वास्थ्यको विशेषज्ञ सेवा प्रदान भइरहेको छ । पोखरा बाहिरका प्रादेशिक अस्पतालहरु मध्ये गोरखा अस्पताल, म्याग्दी अस्पताल र मध्यविन्दू अस्पतालमा मनोचिकित्सकहरुबाट मानसिक स्वास्थ्यको बहिरंग सेवा प्रदान भइरहेको देखिन्छ। अन्य प्रादेशिक अस्पतालहरुमा मेडिकल अधिकृत र पारामेडिकल स्टाफहरुबाट मात्र सेवा प्रदान भइरहेको छ । प्रदेशभित्र संचालित सरकारी अस्पतालहरुमा गोरखा अस्पतालले मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न वार्डको व्यवस्था गरी ४ बेड छुट्याएको भेटिएकोछ भने अन्य सरकारी अस्पतालहरुमा मानसिक स्वास्थ्यको अन्तरंग सेवा संचालन भएको छैन । निजी क्षेत्रबाट संचालित गण्डकी मेडिकल कलेजमा १२ शैयाको मानसिक स्वास्थ्यको अन्तरंग सेवा स्थापना भई मानसिक रोगका गम्भिर विरामीहरु, आत्महत्याको प्रयास गरेका विरामीहरु लगायतको उपचार भइरहेको छ । निजी क्षेत्रबाट संचालित बिजी अस्पतालमा १५ शैयाको मानसिक स्वास्थ्यको अन्तरंग सेवा संचालनमा रहेको छ । प्रदेश भित्रको पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान र सबै जिल्ला अस्पतालहरुबाट एकद्धार संकट व्यवस्थापन प्रणाली (ओ.सी.एम.सी) मार्फत मनोविमर्श सेवा प्रदान भइरहेको छ ।

गण्डकी प्रदेशमा कार्यरत गैरसरकारी संघ संस्थाहरुले मुख्य गरी मनोविद तथा तालिम प्राप्त मनोपरामर्शदाताहरु मार्फत कास्की, तनहुँ, स्याङ्जा, बाग्लुङ, गोरखा, लमजुङ, पर्वत, म्याग्दी तथा पूर्वी नवलपरासी जिल्लाहरुमा लक्षित समुदायका सदस्यहरुलाई मनोविमर्श सेवा, समूह परामर्श, समुदायमा घरभेट गरी खोजपडताल, सचेतना, उपचार सहयोग, स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई क्षमता अभिबृद्धी, प्रेषण सहयोग सेवा, मानसिक स्वास्थ्यको औषधी सहयोग, अन्य आवश्यक सेवाहरु जस्तै आश्रय होम, कानुनी

सेवा, पुनस्थापना सेवा, मानसिक तथा मनोसामाजिक अपांगता भएका व्यक्तिहरुको सशक्तिकरण, समावेशीकरण, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरुमा पहुँच बृद्धी जस्ता सेवाहरु प्रदान गरिरहेका छन् ।

तालिका ८ : मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा दिने अस्पताल र सेवा केन्द्रहरुको विवरण

उपलब्ध स्वास्थ्य सेवा	सेवा प्रदायक संस्थाहरु	जिल्ला
मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञबाट ओपिडी सेवा	१) पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, पोखरा २) गण्डकी मेडिकल कलेज, पोखरा ३) मणिपाल मेडिकल कलेज, पोखरा ४) बिजी अस्पताल, पोखरा ५) गोरखा जिल्ला अस्पताल,गोरखा ६) म्याग्दी जिल्ला अस्पताल, बेनी ७) दमौली अस्पताल, तनहुँ ८) धौलागिरी अस्पताल, बाग्लुङ्ग	४(कास्की, गोरखा, म्याग्दी, नवलपरासी (पूर्व)
अन्तरंग सेवा	१) गण्डकी मेडिकल कलेज (१२ वेड) पोखरा, २) बिजी अस्पताल (१५ बेड) पोखरा, ३) गोरखा जिल्ला अस्पताल (४ बेड),	२ (कास्की, गोरखा)
तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीबाट मनोविमर्श सेवा (अस्पताल)	१) पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, २) धौलागिरी अञ्चल अस्पताल, ३) मध्यविन्दु जिल्ला अस्पताल, ४) पर्वत जिल्ला अस्पताल, ५) स्याङ्जा जिल्ला अस्पताल, ६) दमौली अस्पताल, ७) लमजुङ्ग अस्पताल ८) गोरखा जिल्ला अस्पताल ९) म्याग्दी जिल्ला अस्पताल	९ (कास्की, गोरखा, लमजुङ्ग, वाग्लुङ्ग, नवलपरासी (पूर्व), पर्वत, स्याङ्गजा, तनहुँ, म्याग्दी)
तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीबाट मनोविमर्श सेवा (गैह्रसरकारी र अन्य	१) मर्स्याङदी गाउँपालिका, लमजुङ्ग २) सामी परियोजना मार्फत (६ जिल्लाका २७ पालिका) ३) कोशिश मार्फत ४ जिल्लाका १२ पालिका ४) टी.पी.ओ नेपाल मार्फत ३ जिल्ला ५) कोपिला नेपाल मार्फत ९ जिल्ला	९ (कास्की, गोरखा, लमजुङ्ग, वाग्लुङ्ग, नवलपरासी (पुर्व), पर्वत, स्याङ्गजा, तनहुँ, म्याग्दी)
लक्षित बर्गको हेरचाह र पुर्नस्थापना सेवा	१) एस.ओ.एस बालग्राम पोखरा २) मानव सेवा आश्रम ३) कोपिला नेपाल, पोखरा ४) अपरच्युनिटी भिलेज ५) थ्री एन्जल्स, नेपाल	कास्की, गोरखा, लमजुङ्ग, वाग्लुङ्ग,

श्रोत : स्वास्थ्य संस्था सर्वे, २०८०

२.६ गण्डकी प्रदेशमा उपलब्ध स्वास्थ्य जनशक्ति

गण्डकी प्रदेशमा आ.ब. २०७९ चैत्रदेखि २०८० वैशाख महिना भित्र गरिएको सर्वेक्षणमा गण्डकी प्रदेशमा कार्यरत मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित निम्न अनुसारको जनशक्ति कार्यरत रहेको पाइएको छ । उपलब्ध जनशक्तिहरुको विस्तृत विवरण अनुसुचि २ मा दिइएको छ ।

तालिका ९ : गण्डकी प्रदेशमा कार्यरत मानसिक स्वास्थ्य जनशक्ति

	सरकारी	निजी क्षेत्र	गैरसरकारी	स्थानीय तह	जम्मा संख्या	प्रति लाख जनसंख्यामा	कैफियत
मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ	८	६	१	०	१५	०.६	
चिकित्सा मनोविद	०	०	०	०	०	०	
मनोविद	०	०	५	०	५	०.२	
मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम प्राप्त मेडिकल अधिकृत (शिक्षण अस्पताल, प्रादेशिक तथा जिल्ला अस्पताल)	४	८	०	०	१२		
तालिम प्राप्त मनोविमर्शकर्ता (छ महिनाको मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोपरामर्श तालिम प्राप्त)	५	३	४७	१	५६	२.२	

श्रोत : स्वास्थ्य संस्था सर्वे, २०८०/स्वास्थ्य तालिम केन्द्र, २०८०, जेष्ठ

२.७ गण्डकी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य एवं मनोसामाजिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा संचालित कार्यक्रमहरुको विवरण

गण्डकी प्रदेशमा मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा सर्वेक्षणबाट प्राप्त सरकारी , गैरसरकारी तथा नीजि क्षेत्रबाट संचालित समग्र कार्यक्रमहरु निम्न अनुसार रहेका छन् । मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा मुख्यरुपमा उपचार तथा परामर्श सेवा संचालन, मानसिक स्वास्थ्यको जनशक्ति उत्पादन तथा क्षमता अभिबृद्धी, मानसिक स्वास्थ्य सचेतना तथा आत्महत्या रोकथाम, स्थानीय तहमा नीति निर्माण बहस पैरवी तथा मानसिक स्वास्थ्य समस्यामा परेका व्यक्तिहरुलाई हेरचाह, सहयोग, सशक्तिकरणका कार्यहरु सरकारी क्षेत्र, केही गैरसरकारी तथा निजी संघ संस्थाहरुको सहकार्यमा संचालन भइरहेका छन् ।

तालिका १०: प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा संचालित कार्यक्रमहरु

कार्यक्रम क्षेत्र	सरकारी क्षेत्र (जिल्ला अस्पताल, स्वास्थ्य कार्यालय, स्थानीय तह)	गैरसरकारी क्षेत्र	निजी क्षेत्र (मेडिकल कलेज, विशेषज्ञ अस्पताल)
मानसिक स्वास्थ्य उपचार तथा परामर्श	स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाहरुबाट मानसिक स्वास्थ्य उपचार र परामर्श जिल्ला अस्पतालहरुमा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक संचालन मानसिक स्वास्थ्य औषधी खरिद तथा वितरण पालिकाहरुमा गैरसरकारी संघ संस्थासँगको समन्वयमा मनोविमर्शकर्ताको व्यवस्था गरी सेवा प्रदान कैदीबन्दीहरु, असक्त, असहाय तथा वेवारिसे, मानसिक वा मनोसामाजिक समस्या भएका	समुदायस्तर र स्वास्थ्य संस्थास्तरमा मनोसामाजिक समस्याहरुको जाँच, विरामी पहिचान, मनोविमर्श सेवा, प्रेषण, औषधी सहयोग समूदाय अभिमुखिकरण समुदायस्तरमा मनोसामाजिक परामर्शदाताबाट घरभेट तथा समूह परामर्श स्थानीय तहहरुसँगको सहकार्यमा मासिक स्वास्थ्य शिवीर संचालन मानसिक तथा मनोसामाजिक अपाङ्गतामा रहेका व्यक्तिहरुलाई स्वास्थ्य बीमा तथा उपचारमा प्रेषण,	मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ सेवा (ओपिडी, अन्तरंग) तालिम प्राप्त मनोविमर्शकर्ताहरुबाट परामर्श सेवा मानसिक स्वास्थ्य दिवसमा निशुल्क स्वास्थ्य शिविर, आत्महत्या रोकथाम दिवसमा निशुल्क स्वास्थ्य शिविर, औषधी उपलब्धता

कार्यक्रम क्षेत्र	सरकारी क्षेत्र (जिल्ला अस्पताल, स्वास्थ्य कार्यालय, स्थानीय तह)	गैरसरकारी क्षेत्र	निजी क्षेत्र (मेडिकल कलेज, विशेषज्ञ अस्पताल)
	व्यक्तिहरुको उपचार र पुनस्थापना कार्यक्रम संचालन		
जनशक्ति विकास तथा क्षमता अभिवृद्धी	स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई मानसिक स्वास्थ्य तालिम संचालन	स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई क्षमता विकास तालिम (Module 1, 2B, 4), स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई अनसाइट कोचिङ, फलो अप आत्महत्या रोकथामका लागि गेटकिपर तालिम प्याकेज निर्माण तथा तालिम संचालन (स्वास्थ्यकर्मी, प्रहरी, महिला स्वास्थ्य स्वयम सेविका, स्वास्थ्यकर्मिहरु तथा स्वास्थ्य स्वमं सेविकाहरुका लागि ३ दिनको MHPSS(Mental Health and Psychosocial Support) तालिम	PG training, MBBS training,
मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी नीति निर्माण, वकालत तथा पैरवी	मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिनको लागि प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालयमा स्वास्थ्य निर्देशकको संयोजकत्वमा मानसिक स्वास्थ्यको प्राविधिक समिति गठन ।	मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक अपाङ्गताको क्षेत्रमा बजेट विनियोजनका लागि प्रदेश र स्थानीय निकायमा विभिन्न कार्यशाला गोष्ठिहरु, पैरवी र वकालत मानसिक तथा मनोसामाजिक अपाङ्गता परिचय पत्रको लागि सम्बन्धित निकायमा पैरवी र वकालत, गण्डकी प्रदेशका पत्रकारहरुसँग मानसिक स्वास्थ्यको समाचार प्रकाशन गर्दा ध्यान दिने विषयमा छलफल, पत्रकारहरुका लागि आत्महत्या रोकथाम र आत्महत्याका समाचारहरु प्रकासन गर्ने सम्वेदशिल मिडिया रिपोटिङ निर्देशिका तयार हुदै ।	विभिन्न गैरसरकारी संघसंस्थाहरुलाई प्राविधिक सहयोग
मानसिक स्वास्थ्य प्रबर्धन सचेतना,	विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम आत्महत्या रोकथाम नियन्त्रण मानसिक स्वास्थ्य सचेतना, मानसिक स्वास्थ्य	मानसिक स्वास्थ्य सचेतना कार्यक्रम तथा आत्महत्या रोकथाम, विश्व मानसिक स्वास्थ्य दिवस मनाउने, मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सुस्वास्थ्य सम्वन्धि सुचना शिक्षा तथा संचार सामाग्री प्रकासन तथा प्रसारण, रेडियो	

कार्यक्रम क्षेत्र	सरकारी क्षेत्र (जिल्ला अस्पताल, स्वास्थ्य कार्यालय, स्थानीय तह)	गैरसरकारी क्षेत्र	निजी क्षेत्र (मेडिकल कलेज, विशेषज्ञ अस्पताल)
	सम्बन्धी सचेतनामुलक सामाग्री प्रकाशन स्वास्थ्यकर्मी तथा स्थानीय सरोकारवालाहरुलाई मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी अभिमुखिकरण	कार्यक्रम,	
मनोसामाजिक अपांगता भएका व्यक्तिहरुको हेरचाह, सहयोग, आधारभुत मानव अधिकारको संरक्षण, पुनस्थापना, सशक्तिकरण		असहाय वालवालिकाहरुको संरक्षण, क्षमता विकास तालिम (Parenting skill, peer counselling), तनाव व्यवस्थापन मनोसामाजिक तथा मानसिक समस्या भएका व्यक्तिहरुलाई आश्रय, भोजन, हेरचाह र सहयोग, औषधी उपचार, आयआर्जन, मनोरन्जन, पारिवारीक पुनर्मिलन, सडकमा खोजपडताल Livelihood support, capacity building training स्वावलम्वन समुह सदस्यहरुको क्षमता विकास मानसिक तथा मनोसामाजिक अपाङ्गतामा रहेका व्यक्तिहरुको साथी सङ्गी समूह गठन तथा मासिक बैठक संचालन प्रदेश स्तरीय मानसिक तथा मनोसामाजिक अपाङ्गतामा रहेका व्यक्तिहरुको संजाल गठन, मनोसामाजिक अपाङ्गतामा रहेका व्यक्तिहरुको संजाल मार्फत विभिन्न निकायमा डेलिगेसन, गण्डकी प्रदेशमा रहेका विभिन्न अपाङ्गताका संगठनहरुसँग बैठक⁄गोष्ठि मानसिक तथा मनोसामाजिक अपाङ्गतामा रहेका व्यक्तिलाई जीविकोपार्जनका लागि बिउ पुंजी सहयोग पालिकामा स्वास्थ्य कर्मीहरुको संयोजकत्वमा बहुपक्षिय आत्महत्या रोकथाम सहयोग समिति निर्माण	

२.८ प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा बिनियोजित बजेट

विगत तीन आर्थिक वर्षहरु (आ.ब. २०७७/७८ देखी २०७९/८०) मा गण्डकी प्रदेश अर्न्तगतका कार्यालयहरुको मानसिक स्वास्थ्य बजेट निम्न अनुसार रहेको छ। आ.ब. २०७७/७८ मा जम्मा बजेट विनियोजन रु ४६ लाख २० हजार रहेकोमा पछिल्ला आ.ब २०७८/७९ र २०७९/८० मा उल्लेख्य बढेर क्रमश ९४ लाख २० लाख तथा ८९ लाख पुगेको देखिन्छ। संघिय सरकारबाट प्राप्त सशर्त अनुदान तर्फ बजेट बिनियोजन बढ्दो क्रममा रहेको छ भने प्रदेशतर्फको बिनियोजन घट्दो क्रममा देखिन्छ।

सशर्त अनुदान मार्फत संचालित क्रियाकलापहरुमा लक्षित वर्गका व्यक्तिहरु (कैदीबन्दी, असक्त, असहाय तथा वेवारिसे, मानसिक वा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिहरु) को उपचार तथा पुनस्थापना, आत्महत्या रोकथाम तथा विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरु र जिल्ला स्थित स्वास्थ्य कार्यालयहरु मार्फत मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम रहेका छन्। प्रदेशबाट विनियोजित कार्यक्रमहरुमा जिल्ला अस्पतालहरुमा नसर्ने रोग र मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक संचालन कार्यक्रम रहेका छन्। आ.ब. २०७९/८० मा प्रदेश मार्फत मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरुमा बजेट विनियोजन भएको पाइएन।

गण्डकी प्रदेश सामाजिक विकास तथा स्वास्थ्य मन्त्रालय, स्वास्थ्य निर्देशनालय, स्वास्थ्य तालिम केन्द्र, प्रदेश आपूर्ति तालिम केन्द्र, प्रादेशिक अस्पतालहरु र स्वास्थ्य कार्यालयहरुबाट मानसिक स्वास्थ्यमा विनियोजन भएको बजेटको विष्तृत विवरण अनुसुचि ४ मा दिइएको छ।

तालिका ११ : प्रदेश सामाजिक तथा स्वास्थ्य मन्त्रालय अर्न्तगत बिनियोजित मानसिक स्वास्थ्य बजेट

श्रोत	आ.ब.		
	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०
सशर्त (रु)	७२०००	६७२००००	८९०००००
प्रदेश (रु)	३९०००००	२७०००००	०
जम्मा (रु)	४६२००००	९४२००००	८९०००००

श्रोत : गण्डकी प्रदेश, बार्षिक कार्यक्रम

२.९ गण्डकी प्रदेशमा स्थानीय तहहरुमा उपलब्ध सेवा र मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा भए गरेका क्रियाकलापहरु

गण्डकी प्रदेश अर्न्तगतका जिल्लास्थित स्थानीय तहहरुमा नेपाल सरकार सशर्त कार्यक्रम, प्रदेश सरकार अर्न्तगतका स्वास्थ्य कार्यक्रमहरु, स्थानीय सरकार तथा विभिन्न गैरसरकारी संघ संस्थाहरुको सहकार्य र समन्वयमा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालन भई मानसिक स्वास्थ्य सेवा शुरु भएका छन् । स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई मोडुलर तालिम संचालन भएका स्वास्थ्य संस्थाहरुमा संघिय सरकार, प्रदेश सरकार मार्फत मानसिक स्वास्थ्यको औषधीहरुको आपूर्ति भएको छ भने कतिपय स्थानीय तहहरुले आन्तरिक श्रोतबाट व्यवस्थापन गरेका छन् । सर्वेक्षणका क्रममा भेटिएका प्रदेशभित्रका स्थानीय तह अर्न्तगतका स्वास्थ्य संस्थाहरुको मानसिक स्वास्थ्य विवरण निम्न अनुसार रहेको छ ।

तालिका १२ : प्रदेश भित्र सर्वेक्षण गरिएका स्थानीय तह र मातहतका संस्थाहरुमा उपलब्ध मानसिक स्वास्थ्य सेवा विवरण

नगरपालिका	जिल्ला	mhGAP तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीबाट जनरल ओपिडी सेवा (१०:००-५:००), संस्था खुल्ने प्रत्येक दिन	तालिम प्राप्त मनोविमर्शकर्ताबाट मनोविमर्श सेवा (१०:००-५:००)	कैफियत
पुतलीबजार नगरपालिका	स्याङ्जा		✓(स्याङ्गजा जिल्ला अस्पताल)	
कुश्मा नगरपालिका, पर्वत	पर्वत	६ वटा स्वास्थ्य संस्था (कुश्मा अस्पताल, खुर्कोट, चुवा, कटुवा, पिलवोट, र पकुवा)	✓(पर्वत जिल्ला अस्पताल)	नगरपालिका अर्न्तगतका ६ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरु (कुश्मा स्वा.चौ., खुर्कोट स्वा.चौ., चुवा स्वा.चौ., कटुवा स्वा.चौ., पिपलटारी स्वा.चौ.र पकुवा स्वा.चौ., बाट उपचार शुरु गरिएको । जिल्लाका ५ वटा पालिकामा स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई मानसिक रोग उपचार तालिम प्रदान गरिएको । स्वास्थ्य संस्थाहरुमा मानसिक स्वास्थ्यको औषधी वितरण भइरहेको । मानसिक स्वास्थ्य सचेतना, परामर्श, प्रेषण समेत ।
बाग्लुङ	बाग्लुङ		✓(धौलागिरी	आत्महत्या रोकथाम दिवस मनाएको, मनोपरामर्श

नगरपालिका	जिल्ला	mhGAP तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीबाट जनरल ओपिडी सेवा (१०:००-५:००), संस्था खुल्ने प्रत्येक दिन	तालिम प्राप्त मनोविमर्शकर्ताबाट मनोविमर्श सेवा (१०:००-५:००)	कैफियत
नगरपालिका			अञ्चल अस्पताल)	सेवा, समूह परामर्श
बेनी नगरपालिका	म्याग्दी	८ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरु (बेनी अस्पताल, रत्नेचौर स्वा.चौ., ज्यामरुककोट स्वा.चौ., भकिम्ली स्वा.चौ., सिंगा स्वा.चौ., पुलाचौर स्वा.चौ., पाल्लेखेत स्वा.चौ., घतान स्वा.चौ.)	√(म्याग्दी जिल्ला अस्पताल)	विश्व स्वास्थ्य संगठनसँगको सहकार्यमा स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई मोडुलर तालिम संचालन गरी नगरपालिकाका ८ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरु (बेनी अस्पताल, रत्नेचौर स्वा.चौ., ज्यामरुककोट स्वा.चौ., भकिम्ली स्वा.चौ., सिंगा स्वा.चौ., पुलाचौर स्वा.चौ., पाल्लेखेत स्वा.चौ., घतान स्वा.चौ.) मा मानसिक स्वास्थ्य सेवा शुरु भएको । बेनी नगरपालिकाले मानसिक स्वास्थ्य सचेतना, स्वास्थ्यकर्मी तथा स्थानीय सरोकारवालाहरुलाई मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गरेको । म्याग्दी जिल्लाका सबै पालिकाका ४५ वटा वडाहरु (बेनी नगरपालिका वडा नं ६ र ७ बाहेक) मा मानसिक स्वास्थ्य तालिम संचालन भई सेवा शुरु भएको ।
गोरखा नगरपालिका	गोरखा		√(गोरखा जिल्ला अस्पताल)	
बेशीशहर नगरपालिका	लमजुङ	६ वटा स्वास्थ्य चौकीहरु (लमजुङ्ग अस्पताल, बाँझाखेत स्वा.चौ, चण्डीस्थान स्वा.चौ, चिसापानी स्वा.चौ., उदीपुर स्वा.चौ., चितिथला स्वा.चौ.)	√(कोशिस)	लमजुङ्ग अस्पताल र ५ वटा स्वास्थ्य चौकीहरु (बाँझाखेत स्वा.चौ, चण्डीस्थान स्वा.चौ, चिसापानी स्वा.चौ., उदीपुर स्वा.चौ., चितिथला स्वा.चौ.) हरुमा मानसिक स्वास्थ्यको mhGAP तालिम संचालन भई मानसिक स्वास्थ्य सेवा शुरु भएको ।

नगरपालिका	जिल्ला	mhGAP तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीबाट जनरल ओपिडी सेवा (१०:००-५:००), संस्था खुल्ने प्रत्येक दिन	तालिम प्राप्त मनोविमर्शकर्ताबाट मनोविमर्श सेवा (१०:००-५:००)	कैफियत
				नियमितरुपमा विशेषज्ञ चिकित्सक मार्फत सो संस्थाहरुमा सुपरभिजन समेत भइरहेको । नगरपालिकामा आन्तरिक श्रोत मार्फत मानसिक स्वास्थ्य सम्वन्धी विद्यालयका शिक्षक,शिक्षिका र म.सा.स्वा.स्व.से.हरुलाई २ दिने तालिम प्रदान गरिएको, विद्यालयहरुमा मानसिक स्वास्थ्य सम्वन्धी जनचेतनामुलक कक्षा संचालन भएको, मानसिक स्वास्थ्य शिविर संचालन भएको
पोखरा महानगरपालिका	कास्की	४ वटा स्वास्थ्य संस्थाबाट (पोखरा स्वा.चौ.चापाकोट स्वा.चौ., भदौरे स्वा.चौ., शहरी स्वास्थ्य प्रबर्धन केन्द्र ८)	✓(पो.स्वा.वि.प्र., कोशस, टिपिओ नेपाल, कोपिला नेपाल, शक्ति समूह, ३ एन्जेल्स)	पोखरा महानगरपालिका र कोशिसको सहकार्यमा २१९ स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई आत्महत्या रोकथाम सम्बन्धी गेट किपर तालिम प्रदान गरिएको, कोशिसको सहयोगमा ३०० म.स्वा.से.हरुलाई दुई दिनको मानसिक स्वास्थ्यको आधारभूत तालिम प्रदान गरिएको, ९ जना स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई टिपीओ नेपालको सहयोगमा तालिम दिइएको । ४ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरु चापाकोट स्वा.चौ., भदौरे स्वा.चौ., पोखरा स्वा.चौ. र शहरी स्वास्थ्य प्रबर्धन केन्द्र ८ मा mhGAP को तालिम पश्चात मानसिक स्वास्थ्य उपचार सेवा शुरु गरिएको । शिशुवा अस्पताल र कृष्ती प्रा.स्वा.के.मा कोशिसको सहकार्यमा हप्तामा एकपटक मनोविमर्श सेवा शुरु गरिएको ।
मर्स्याङ्दी	लमजुङ	२ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरु भुलभुले	(गाउँपालिका,	मर्स्याङ्गदी गाउँपालिकाले मानसिक स्वास्थ्य नीति

नगरपालिका	जिल्ला	mhGAP तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीबाट जनरल ओपिडी सेवा (१०:००-५:००), संस्था खुल्ने प्रत्येक दिन	तालिम प्राप्त मनोविमर्शकर्ताबाट मनोविमर्श सेवा (१०:००-५:००)	कैफियत
गाउँपालिका		स्वास्थ्य चौकी र खुदी स्वास्थ्य चौकी	कोशिस)	तयार गरी मानसिक स्वास्थ्यलाई प्राथमिकतामा राखेको । आन्तरिक श्रोतबाट मनोविमर्शकर्ता भर्ना गरि परामर्श सेवा दिइएको, निशुल्क मानसिक स्वास्थ्य शिविर संचालन, औषधी वितरण, २ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरु भुलभुले स्वास्थ्य चौकी र खुदी स्वास्थ्य चौकीबाट मानसिक स्वास्थ्यको उपचार शुरु गरिएको ।
सुन्दरबजार नगरपालिका	लमजुङ	२ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरु (सुन्दरबजार अस्पताल र भोटेओडार शहरी स्वास्थ्य केन्द्र)	(कोशिसको सहयोगमा)	सुन्दरबजार अस्पताल र भोटेओडार शहरी स्वास्थ्यकेन्द्रमा मानसिक स्वास्थ्य उपचार तथा मनोपरामर्श सेवा शुरु भएको । नगरपालिकाले आत्महत्या रोकथाम सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन गरेको ।

श्रोत : सम्बन्धित पालिका स्वास्थ्य शाखा, २०८०/सहयोगी संघसंस्थाहरु, सहयोगी संस्थाहरु र उनी मार्फत संचालित मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरुको बृस्तीत विबरण अनुसूची ६ मा दिइएको छ

खण्ड ३ : गण्डकी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा हालसम्मका उपलब्धी, समस्या र चुनौतिहरु

गण्डकी प्रदेशको समग्र मानसिक स्वास्थ्य क्षेत्रको अध्ययनका क्रममा प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी प्रमुख उपलब्धी, समस्या र चुनौतिहरु निम्न अनुसार रहेका छन् ।

३.१ हालसम्मका प्रयास र उपलब्धीहरु

- प्रदेशभित्र पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, मणिपाल शिक्षण अस्पताल र गण्डकी मेडिकल कलेजमा विशेषज्ञ चिकित्सक र रेजिडेन्ट चिकित्सकहरुबाट मानसिक स्वास्थ्यको विशेषज्ञ सेवा प्रदान भइरहेको ।
- धौलागिरी अस्पताल, गोरखा अस्पताल, म्याग्दी अस्पताल र मध्यविन्दू अस्पतालमा विशेषज्ञ चिकित्सकहरुबाट सेवा प्रदान भइरहेको ।
- प्रदेश भित्रका केही अस्पतालहरु (गण्डकी मेडिकल कलेज (१२ बेड) , विजी अस्पताल (१५ बेड) र गोरखा अस्पताल (४ बेड) मा विरामी भर्ना वार्डको व्यवस्था भई मानसिक स्वास्थ्य तथा आत्महत्या प्रयास गरेका विरामीहरुले भर्ना भई उपचार पाइरहेको ।
- प्रदेश भित्र रहेका कतिपय पालिकाहरुले मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा नीति, रणनीति र कार्ययोजनाहरु निर्माण गरीरहेको पाइएको (मर्स्याङदी गाउँपालिका र वेशिशहर नगरपालिकाले अनुमोदन गरेको । पोखरा महानगरपालिका र सुन्दरबजार नगरपालिकामा तयारीका क्रममा रहेको)
- सरकारी तथा मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा कार्यरत विभिन्न संघ संस्थाहरुको सहयोगमा स्वास्थ्यकर्मीहरुले मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिमहरु प्राप्त गरेपछि विभिन्न जिल्ला/ स्थानीय तहका स्वास्थ्य केन्द्रहरुबाट मानसिक स्वास्थ्य उपचार, औषधी वितरण, परामर्श तथा प्रेषण सेवा शुरु भएको ।
- विगतका वर्षहरुमा मानसिक स्वास्थ्यमा सरकारी क्षेत्रबाट (सशर्त कार्यक्रम) मार्फत बजेट विनियोजन क्रमश बढ्दै गएको । विभिन्न गैरसरकारी क्षेत्रको सहयोगमा संचालित कार्यक्रमहरुमा पनि बृद्धी भइरहेको ।
- मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रमले गर्दा समुदायमा मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपयोग बढ्दो क्रममा रहेको ।
- पत्रकार महासंघ कास्कीको नेतृत्वमा मिडिया रिपोर्टिङ निर्देशिका तयार भइ पत्रकारहरुलाई अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गरिएको ।
- आत्महत्या रोकथाम सम्बन्धी गेटकिपर तालिम प्याकेज निमार्ण भई प्रमाणीकरणको क्रममा रहेको । सो तालिम प्याकेजको पाइलटिङ्गको क्रममा कास्की र लमजुङ्गका स्थानीय तहहरुसँगको समन्वयमा स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई तालिम संचालन गरिएको ।
- प्रदेशमा कार्यरत गैरसरकारी संघसंस्थाहरु मार्फत मनोसामाजिक अपांगताको परिचय पत्र प्राप्त गर्नमा सहजीकरण भइरहेको (पोखरा, लमजुङ, गोरखा) ।

- घरेलु हिंसामा परेका, आत्महत्याको प्रयास गरेका तथा अन्य मनोसामाजिक समस्यामा परेका व्यक्तिहरुलाई फलो अप, घर भ्रमण, मनोविमर्श तथा मनोसामाजिक सहयोग ।
- लक्षित बर्गका व्यक्तिहरुलाई बिभिन्न गैह्रसरकारी संस्थाहरु जस्तै कोशिस, कोपिला नेपाल, मानव सेवा आश्रम मार्फत आश्रय, भोजन, हेरचाह, आर्यआर्जन, औषधी उपचारमा सहयोग र अन्य आवश्यक सहयोग प्रदान भइरहेको । मानसिक तथा मनोसामाजिक समस्या भएका पुनस्थापित गर्नुपर्ने महिलाहरुको लागि गैरसरकारी संस्थाहरुमार्फत आश्रयस्थलको अल्पकालिन सेवाको व्यवस्था भएको ।

३.२ प्रमुख समस्याहरु

- प्रदेशस्तरमा मानसिक स्वास्थ्य एवं मनोसामाजिक स्वास्थ्य, आत्महत्या रोकथाम कार्यान्वयनमा स्पष्ट रणनीति तथा कार्ययोजनाहरुको अभाव ।
- प्रदेश तथा स्थानीय पालिकाहरुमा मानसिक स्वास्थ्य सेवा कार्यान्वयन आवश्यकता अनुसार प्राथमिकतामा नपरेको । मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरुको रोगभारको अनुपातमा सञ्चालित कार्यक्रम र बिनियोजित बजेट न्यून रहेको ।
- स्थानीय तहमा आधारभुत मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न दक्ष जनशक्तिको अभाव । तालिमप्राप्त जनशक्तिहरुको सरुवा, काज, अध्ययन विदा लगायतका समस्याहरुले गर्दा सेवा शुरु गर्न र सेवा निरन्तरतामा कठिनाई ।
- प्रदेश सदरमुकाम वाहिर भरपर्दो मानसिक स्वास्थ्य सेवाको अभाव । जिल्ला अस्पतालहरुमा गम्भिर मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिहरुको भर्ना गरी उपचार गर्ने व्यवस्था नभएको ।
- अन्तरंग सेवा भएको निजी अस्पतालहरुमा विरामी भर्ना निशुल्क नहुँदा विपन्न वर्गका विरामीहरुको उपचारमा समस्या, उपचार निरन्तरता तथा फलो अपमा समस्या ।
- आधारभूत स्वास्थ्य सेवा अन्तर्गतका निशुल्क औषधीहरुको मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिरहेका स्थानीय तहहरुमा निरन्तर उपलब्धता नभएको । मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्रले आ.ब २०७८/७९ मा १७ प्रकारका औषधीहरु उपलब्ध गराएकोमा २०७९/८० मा बजेट अभावका कारण ९ प्रकारका औषधीहरु मात्र उपलब्ध गराएको ।
- सरकारी क्षेत्रबाट बढ्दो मानसिक स्वास्थ्य समस्या र आत्महत्याको रोकथाम न्युनिकरण गर्न समुदायस्तरमा लक्षित कार्यक्रमहरुको अभाव ।
- स्वास्थ्य क्षेत्रमा आत्महत्याको भरपर्दो अभिलेखिकरण गर्ने व्यवस्था नभएको ।
- प्रदेश र स्थानीय स्तरमा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी यथेष्ट अध्ययन र सुचना सामाग्रीहरुको कमी ।
- समुदायमा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी जनचेतनाको कमि । मानसिक स्वास्थ्य सेवा लिनु पर्छ भन्ने सुचनाहरु समुदायमा पुरयाउन नसकिएको ।
- धामीझाँक्रीहरुलाई प्रशिक्षण गर्ने कार्यक्रमहरु सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाका कार्यक्रमहरुमा पर्याप्त नभएको ।
- मानसिक स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी सुचनाहरु र सचेतना बहस कार्यक्रमहरु समुदायस्तरमा पुर्याउन नसकिएको ।

- प्रदेशमा ४५ बर्षमाथिका व्यक्तिहरु तथा किशोरीहरुमा आत्महत्याको समस्या बढी देखिएको । मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिहरुमा लैंगिक हिंसाको समस्या बढी देखिने गरेको ।
- लागू औषध प्रयोगबाट युवाहरुलाई बचाउने, दुरुपयोगको नियन्त्रण गर्ने र त्यस्ता व्यक्तिहरुको पुनस्थापनाका लागि सरकारीस्तरमा कार्यक्रमहरु नभएको ।
- गम्भिर मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिहरुको लागि सामाजिक पुर्नस्थापनाका कार्यक्रमहरु नभएको
- विद्यालयस्तरमा मानसिक स्वास्थ्य सचेतना बढाउने किसिमका पाठ्यक्रम, पाठ्यसामाग्रीहरु, सचेतनामुलक कार्यक्रमहरु, शिक्षकहरुका लागि तालिम पर्याप्त नभएको ।

३.३ प्रमुख चुनौतिहरु

- मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी जनशक्तिहरु (विशेषज्ञ, चिकित्सा मनोविद, मानसिक स्वास्थ्य नर्स, साइकोथेरापिष्ट) सेवा प्रदान गर्ने संघसंस्थाहरुमा न्यून संख्यामा रहेको । प्रदेशमा तालिमप्राप्त मनोविमर्शकर्ताहरु पनि न्यून संख्यामा मात्र उपलब्ध रहेको । अधिकांश मनोचिकित्सक प्रदेश सदरमुकाममा केन्द्रित रहेको ।
- प्रदेशमा रहेका विश्वविद्यालय र शिक्षण प्रतिष्ठानबाट मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी अत्यावश्यक जनशक्तिहरु (चिकित्सा मनोविद, साइकियट्रिक नर्स आदी) तयार गर्ने व्यवस्था नभएको ।
- मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा प्रेषण सहितको भरपर्दो सेवाको विकास तथा सुदृढीकरण हुन नसकेको ।
- आत्महत्याको दर हरेक बर्ष बढ्नुका साथै आत्महत्यामा देखासिखी गर्ने क्रम बढिरहेको ।
- समाजमा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी भेदभाव र संकोचका कारण लक्षित वर्गहरुलाई समुदायमा भेट्न, संस्थामा आएर समस्या पहिचान, उपचार र परामर्श गर्न चुनौति ।
- मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपयोगमा नागरिकहरुको सर्वसुलभ पहुँच हुन नसकेको । प्रदेशमा तालिम प्राप्त जनशक्तिको कमी । मानसिक स्वास्थ्यको उपचार सेवा गरेका संस्थाहरुमा निशुल्क औषधीको आपूर्ति निरन्तर गराउन चुनौति । पर्याप्त बजेटको अभाव ।
- दुर्गम क्षेत्रका व्यक्तिहरु अझैपनि मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरुको समाधानका लागि परम्परागत उपचार सेवा (धामी झाक्री) हरुमा भर पर्ने गरेको ।
- मानसिक समस्या भएका व्यक्तिहरु, औषधी सेवन गर्ने व्यक्तिहरुलाई सामाजिकरुपमा लाञ्छित गर्ने, विभेद गर्ने हुँदा बिहेबारी, रोजगारी प्राप्त गर्न समस्या भएको, समस्या सुनाउँदा इज्जत जाने डर ।
- सरकारीस्तरबाट मानसिक तथा मनोसामाजिक समस्या हिंसामा परेका व्यक्तिहरुको लागि अल्पकालीन आश्रयस्थलको सेवा नभएको । केही गैरसरकारी संस्था मार्फत महिलाहरुका लागि सो सेवाको व्यवस्था भएपनि पुरुषहरका लागि मानव सेवा आश्रमका अतिरिक्त प्रदेशभित्र अन्यत्र सेवाहरु नभएको । यस्ता किसिमका आश्रय घरहरु सिमित मात्रामा रहेको र कतिपयमा सेवा शुल्क लाग्ने हुँदा पहुँचमा समस्या रहेको ।
- प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकार मातहतका जनप्रतिनिधिहरुलाई मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक समस्याहरु तथा अपांगता अधिकार सम्बन्धि प्रचलित कानुन, नीति, नियमहरु पर्याप्त जानकारी नहुँदा मानसिक स्वास्थ्य प्राथमिकतामा पर्न नसकेको ।

खण्ड ४: निष्कर्ष र आगामी कार्यदिशा

४.१ निष्कर्ष

- गण्डकी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरु र आत्महत्याको समस्या प्रत्येक वर्ष बढ्दो क्रममा रहेको छ । प्रदेशमा आत्महत्या दर प्रति एकलाख जनसंख्यामा २८.८ (पुरुष ३७.४ र महिला २१.०) रहेको छ । प्रदेश अर्न्तगतका स्वास्थ्य संस्थाहरुमा ओपिडी सेवा लिन आउनेहरुमा चिन्ता, डिप्रेसन, माइग्रेन, छारेरोग, जाँडरक्सी तथा लागु पदार्थको कुलत, गम्भिर मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिहरु रहेका छन् ।
- मानसिक स्वास्थ्यलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा सुचिकृत गरी केन्द्र र प्रदेशस्तरमा नीति, कानुन र कार्यक्रमहरु तयार भई मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई पछिल्लो वर्षमा केही प्राथमिकतामा परेको भएपनि पर्याप्त हुन सकेको छैन । मानसिक तथा मनोसामाजिक अपांगता भएका व्यक्तिहरुको आधारभूत स्वास्थ्य सेवा र मानव अधिकारको क्षेत्रमा पहुँच न्यून छ । प्रदेश र स्थानीय तहमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या कम प्राथमिकतामा परेको छ ।
- प्रदेशस्तरमा मानसिक स्वास्थ्यको स्पष्ट रणनीति र कार्ययोजनाको आवश्यकता महसुस महसुस भएको छ । पालिकास्तरबाट मानसिक स्वास्थ्यलाई प्राथमिकतामा राखी नीतिगत व्यवस्थाहरु गर्ने, आफ्नै बजेटबाट मनोपरामर्शकर्ताहरुको नियुक्ती गर्ने, मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमका स्थानीयरुपमा बजेट विनियोजन गरी तालिम संचालन गर्ने, मानसिक स्वास्थ्य शिविर र औषधीको व्यवस्था गर्ने कार्यहरु भइरहेको छ । पोखरा महानगरपालिका, मर्स्याङ्गदी गाउँपालिका लगायत विभिन्न स्थानीय तहहरुले पनि मानसिक स्वास्थ्य समस्यालाई प्राथमिकिरण गरी मानसिक स्वास्थ्य नीति, रणनीति र कार्ययोजना तयारी गरिरहेका छन् ।
- गण्डकी प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ सेवा प्रदेश सदरमुकाममा रहेको पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, गण्डकी मेडिकल कलेज, मणिपाल शिक्षण अस्पताल, तथा विजी अस्पतालका अतिरिक्त अन्य केही निजी अस्पतालहरुबाट संचालित भइरहेको छ । प्रदेश सदरमुकामबाहिर बाग्लुङ्ग अस्पताल, गोरखा अस्पताल, बेनी अस्पताल तथा मध्यविन्दू अस्पताल नवलपरासीमा पनि संचालनमा रहेको पाइएको छ । मानसिक स्वास्थ्यको अन्तरंग सेवा गण्डकी मेडिकल कलेज, विजी अस्पताल र गोरखा अस्पतालमा मात्र संचालनमा रहेको छ । सरकारीस्तरबाट अन्तरंग सेवा संचालन हुन नसक्दा गम्भिर किसिमका मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरुको उपचारमा वाधा परिरहेको छ ।
- प्रदेशस्तरमा कार्यरत विभिन्न गैरसरकारी संघ संस्थाहरु मार्फत आवश्यकता अनुसार विशेषज्ञ, मनोविद, मनोविमर्शकर्ताहरु नियुक्त गरी सिमित क्षेत्रमा मात्र लक्षित वर्ग र समुदायमा मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरीरहेका छन् । सबै स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई मानसिक स्वास्थ्यको तालिम प्रदान गर्न नसक्दा सेवाको पहुँच आधारभूत तहका संस्थाहरुमा न्यून मात्रामा रहेको छ ।
- जिल्ला र पालिकास्तरमा भरपर्दो मानसिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र उपलब्ध नहुँदा विरामीहरु प्रदेश सदरमुकाम र अन्य जिल्लामा जानुपर्ने अवस्था रहेको छ । प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ चिकित्सकहरु, चिकित्सा मनोविद, मनोविद, साइकियट्रिक नर्स, तालिमप्राप्त चिकित्सकहरुको संख्या न्यून रहेको । हाल गण्डकी प्रदेशमा १५ जना मनोचिकित्सक, ५ जना मनोविद, २५ जना मानसिक

स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम प्राप्त चिकित्सक, र ५६ जना मनोसामाजिक परामर्शकर्ता (छ महिनाको मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक तालिम प्राप्त) रहेका छन् ।

- मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यलाई विद्यमान प्रादेशिक स्वास्थ्यको नीति, संरचना, सेवा र कार्यक्रमहरुमा एकिकृतरुपमा अगाडी बढाउन नसकिनु मुख्य चुनौति रहेको छ ।

४.२ आगामी कार्यदिशा

- विद्यमान प्रादेशिक नीतिलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक मानसिक स्वास्थ्य र आत्महत्या रोकथाम सम्बन्धी प्रादेशिक रणनीति तथा कार्ययोजना तयार गरि लागू गर्ने ।
- प्रदेश सदरमुकाममा रहेका अस्पतालहरु (संक्रमक तथा सरुवा रोग अस्पताल, मातृशिशु मितेरी अस्पताल) र मानसिक स्वास्थ्य चिकित्सकको दरबन्दी भएका जिल्ला स्थित अस्पतालहरु (गोरखा अस्पताल, म्याग्दी अस्पताल, बाग्लुङ्ग अस्पताल, नवलपुर अस्पताल) मा मानसिक स्वास्थ्यको विशेषज्ञ चिकित्सक मार्फत विशेषज्ञ सेवा निरन्तर प्रदान गर्ने र प्रेषण केन्द्रकोरुपमा विकास गर्ने ।
- सबै जिल्ला अस्पतालहरुमा मानसिक स्वास्थ्यको तालिम प्राप्त चिकित्सकबाट मानसिक स्वास्थ्य सेवा (बहिरंग, अन्तरङ्ग) र मनोविमर्शकर्ताहरुबाट मनोविमर्श सेवा प्रवाह गर्ने व्यवस्था मिलाउने । सबै अस्पतालहरुमा कम्तिमा एकजना तालिमप्राप्त मनोविमर्शकर्ताको व्यवस्था मिलाउने ।
- सबै जिल्लास्थित नेपाल सरकार वा अन्य संघसंस्थाको सहयोगमा तालिमप्राप्त जनशक्तिको निरन्तर सुपरभिजनको लागि प्रादेशिक अस्पतालहरुमा उपलब्ध मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ चिकित्सकहरुबाट तथा अन्य संघ संस्थाहरुसँगको समन्वयमा भौतिक, टेलिमेडिसिन वा अनलाइन माध्यमबाट कोचिङ्गको व्यवस्था मिलाउने । संचालन भएका मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरुको निरन्तरताको लागि नियमितरुपमा औषधीको आपूर्ति र सुपरभिजनको व्यवस्था मिलाउने ।
- मानसिक स्वास्थ्य र आत्महत्या रोकथामका लागि समाजमा लाञ्छना र विभेद कम गर्न समुदायस्तरमा लक्षित बर्ग (बन्दी, हिंसामा परेका, अपांगता भएका व्यक्तिहरु, बैदेशिक रोजगारमा रहेका व्यक्ति र परिवार, जेष्ठ नागरिक, किशोरीहरु) र सरोकारवालाहरु (जनप्रतिनिधिहरु, राजनीतिकर्मीहरु, समाजसेवीहरु, पत्रकारहरु) सँग सचेतना, अभिमुखिकरण तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।
- मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रम बिद्यालयस्तरवाटै संचालन गर्ने । साथै मानसिक स्वास्थ्यलाई विद्यालयस्तरको पाठ्यक्रममा समावेश गरी पाठ्यसामाग्रीहरुको विकास गर्ने तथा शिक्षकहरु एवम व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरुलाई मानसिक स्वास्थ्य तालिमको व्यवस्था गर्ने । विद्यालयस्तरमा कार्यरत नर्सिङ्ग कर्मचारीलाई अनिवार्यरुपमा मनोविमर्श तालिम प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- मानसिक स्वास्थ्य समस्यामा परेका व्यक्तिहरुको आपतकालिन पुर्नस्थापनकालागि कार्यरत संघसंस्थाहरुसँग प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग, समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा अनुसन्धानलाई प्रबर्धन गर्दै अनुसन्धानमा आधारित योजना र कार्यक्रमहरुलाई निरन्तरता दिने ।

खण्ड ५: सन्दर्भ सामाग्रीहरु

- प्रथम पञ्च वर्षीय योजना (२०७६/७७-२०८०/८१), प्रदेश नीति तथा योजना आयोग, गण्डकी प्रदेश
- राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य रणनीति तथा कार्ययोजना, २०७७
- राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सर्भेक्षण, २०२०
- नेपाल प्रहरीको आत्महत्या तथ्यांक, २०७९
- प्रदेश प्रहरी निर्देशनालयको आत्महत्या सम्बन्धी तथ्यांक, २०७९/८०
- NHRC, Nepal Burden od Disease, 2019
- प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालयको HMIS तथ्यांक, २०८०
- गण्डकी प्रदेश तालिम केन्द्र, तालिम विवरण, २०८० वैशाख
- मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०५३
- राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७६
- गण्डकी प्रदेश स्वास्थ्य नीति, २०७८
- जनस्वास्थ्य ऐन २०७५
- जनस्वास्थ्य नियमावली, २०७७
- राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण नेपाल, २०७७
- दीगो विकास लक्ष्य, २०१६-२०३०
- स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४
- अपांगता भएका व्यक्तिहरुको अधिकार सम्बन्धी ऐन २०७४
- राष्ट्रिय मानसिक नीति २०५३ः
- राष्ट्रिय जनगणना २०७८, https://censusnepal.cbs.gov.np/results/downloads/provincial/4
- वार्षिक प्रतिवेदन, गण्डकी प्रदेश, २०७७/७८
- गण्डकी प्रदेश स्थित सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी संघ संस्थाहरुबाट प्राप्त तथ्यांक तथा श्रोत सामाग्रीहरु
- इन्टरनेटमा उपलब्ध अन्य स्वास्थ्य सम्बन्धी नीति, रणनीति र योजनाहरु

अनुसुचीहरु

अनुसूची १: मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित तथ्यांक संकलन गरिएका संघ संस्था र सेवा प्रदायक संस्थाहरुको सम्पर्क विवरण

मानसिक स्वस्थ्यको क्षेत्रमा कार्यरत संस्थाहरुको नाम	जिल्ला	सम्पर्क ठेगाना/विभाग/ शाखा	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क फोन नं	सम्पर्क इमेल
अस्पतालहरु					
पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	कास्की	पोखरा ११, रामघाट	डा. लिपा बैद्य	९८५६०३१२४२	leepavaidya@gmail.com
मातृशिशु मितेरी अस्पताल	कास्की	पोखरा ११, रामघाठ			info@msmhospital.gov.np
संक्रामक तथा सरुवा रोग अस्पताल	कास्की	पोखरा ३०, वेगनासताल	डा. विकास गौचन	९८५६०४२३४१	dr.bikash.gauchan@gmail.com
लमजुङ अस्पताल, लमजुङ	लमजुङ	लमजुङ	डा. विशाल तिवारी	९८५६०१३४८८	lamjunghospital79@gmail.com
धौलागिरी अस्पताल	बाग्लुङ	बाग्लुङ	देवी भट्टराई, सरस्वती गौतम	९८४७६२१७११ ९८४७७२१९६४	bhattaraidevi69@gmail.com, saraswotigautam95@gmail.com
गोरखा अस्पताल	गोरखा	गोरखा नगरपालिका	स्मिता न्यौपाने	९८४१७९३६४७	smitaneupane123@gmail.com
दमौली अस्पताल	तनहुँ	व्यास ३, दमौली	हममाया पुन मगर	९८४६०८११६५	
बन्दीपुर अस्पताल	तनहुँ	बन्दीपुर गाउँपालिका ४	दिनेश पौडेल	९८५६०३१३९४	
स्याङ्जा अस्पताल	स्याङ्जा	पुतलीबजार ३ , स्याङ्जा	कृष्ण कुमारी कार्की	९८४६०४८२५०	kritikakarki321@gmail.com
पर्वत अस्पताल	पर्वत	कुश्मा, पर्वत			
बेनी अस्पताल	बेनी,	म्याग्दी	पुजा बानिया	९८५७६७७२०१	pujabaniya42@gmail.com
जिल्ला अस्पताल, मुस्ताङ	मुस्ताङ	मुस्ताङ	अनन्त न्यौपाने	९८४६५२८३१४	

मानसिक स्वस्थ्यको क्षेत्रमा कार्यरत संस्थाहरुको नाम	जिल्ला	सम्पर्क ठेगाना/विभाग/ शाखा	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क फोन नं	सम्पर्क इमेल
जिल्ला अस्पताल, मनाङ	चामे, मनाङ	मनाङ	डा.राजकुमार चोचाङ्गी	९८४१००३१२८	chochangirajkumar@gmail.com
मेडिकल कलेज, निजी अस्पताल					
गण्डकी मेडिकल कलेज	कास्की	पोखरा ९, पृथ्वीचोक	डा. निर्मल लामिछाने	९८५६०३०७८०	gmcthpsychiatry@gmail.com
मनिपाल शिक्षण अस्पताल	कास्की	पोखरा ११, फूलबारी	जय बहादुर खत्री	०६१५७६६३०	mth@manipalpokhara.edu.np
विजी अस्पताल	कास्की	पोखरा १२, माटेपानी	अनिता खड्का	९८६७६४६९८५	khadkaanita66@gmail.com
स्वास्थ्य कार्यालयहरु					
स्वास्थ्य कार्यालय, कास्की	कास्की	पोखरा ११, रामघाट	बद्री आचार्य, विष्णु प्रसाद पौडेल	९८५६०३६३७१	paudelbishnu2017@gmail.com
स्वास्थ्य कार्यालय, म्याग्दी	म्याग्दी	बेनी	भुवन ठकुराठी	९८५७६२८८००	healthofficemyagdi@gmail.com
स्वास्थ्य कार्यालय, मनाङ	मनाङ	मनाङ	बिर बहादुर श्रेष्ठ	९८५६०४०३६६	
स्वास्थ्य कार्यालय, नवलपरासी (पूर्व)	नवलपरासी	नवलपरासी	मुक्ति भट्टराई	९८५५०७९९३०	
गैरसरकारी संघ संस्थाहरु					
एस.ओ.एस. वालग्राम गण्डकी	कास्की	पोखरा १५, रामबजार	प्रदिप मगर	९८१४९२३४६४/ ०६१४३१०३५	pradip.magar@sosnepal.org.np
कोपिला नेपाल	कास्की	पोखरा ६, लेकसाइड	तुलसी प्रसाद राई	९८०२८०२१२८	hod.kopilanepal@gmail.com
कोशिश, राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य स्वावलम्बन संगठन	कास्की	पोखरा ५, पर्स्याङ	सुदिप घिमिरे	९७६८४४५२०८ ९८४८२४५६८६	sudip.ghimire@koshishnepal.org
काशिश, राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य स्वावलम्बन संगठन	वेसीशहर ७, क्याम्पसरोड	लमजुङ	विजय राई	९७६८४४५१७५ ९८४३२३८०६१	bijaya.rai@koshishnepal.org

मानसिक स्वस्थ्यको क्षेत्रमा कार्यरर्त संस्थाहरुको नाम	जिल्ला	सम्पर्क ठेगाना/विभाग/ शाखा	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क फोन नं	सम्पर्क इमेल
काशिश, राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य स्वावलम्बन संगठन	व्यास नगरपालिका	तनहुँ	महेन्द्र आर्चाय	९८०१८५६६६५	mahendra.acharya@koshishnepal.org
अपरच्युनिटी भिलेज	कास्की	पोखरा ८, जालपारोड	प्रज्ञा वास्तोला	९८०१८५७२१८	bastolapragya7@gmail.com
मानव सेवा आश्रम, छोरेपाटन	कास्की	पोखरा १७, छोरेपाटन	सम्झना बर्तौला, होमनाथ तिमिल्सिना	९८४३३४७६१९, ९८५५०७६०१०	info@msa.org.np
मानव सेवा आश्रम, हेम्जा	कास्की	पोखरा २५, हेम्जा	सतिश पुन	९८४३३४७६४०	
हेल्भेटास नेपाल	गण्डकी प्रदेश	पोखरा	उमा शर्मा	९८५७०४१८१९	umakala.sharma@helvetas.org
मानसिक स्वास्थ्य तथा परामर्श केन्द्र नेपाल (CMC Nepal)	गण्डकी प्रदेश	पोखरा	लक्ष्मी तामाङ	९८४४२०८८९३	cmcnepal@gmail.com
सामी परियोजना तनहुँ	तनहुँ	तनहुँ	राजेन्द्र कार्की	९८५६०७५६७४	rajendra_2007new@gmail.com
टि पि ओ नेपाल	पर्वत, पोखरा	पोखरा ५, मालेपाटन	मणि न्यौपाने	९८४५०७७५४८	mneupane@tponepal.org.np
थ्री एन्जल्स नेपाल	पोखरा		झरना शर्मा	९८०२८२९९७९	jharana.sharma@3angelsnepal.org.np
नगरपालिका/गाउँपालिका					
बेनी नगरपालिका	म्याग्दी	म्याग्दी	चन्दन सुवेदी	९८४८७५४५०५	chandansubedi5@gmail.com
पुतलीबजार नगरपालिका, स्याङ्जा	पुतलीबजार , स्याङ्जा	स्याङ्जा	इश्वर बहादुर थापा, मित्र अर्याल,	९८५६०४३७२८, ९८५६०५३१३७	pujabaniya42@gmail.com
कुश्मा नगरपालिका, पर्वत	पर्वत	पर्वत	दुर्गा सापकोटा	९८४७६५२७७८	dsapkota162@gmail.com
बाग्लुङ नगरपालिका	बाग्लुङ	बाग्लुङ	राम प्रसाद खनाल, मधु पौडेल, मुक्त प्रसाद सुवेदी	९८५७६२०२१७, ९८४७७८६४३४, ९८५७६२०११३	khanalramprasad7@gmail.com

मानसिक स्वस्थ्यको क्षेत्रमा कार्यरर्त संस्थाहरुको नाम	जिल्ला	सम्पर्क ठेगाना/विभाग/ शाखा	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क फोन नं	सम्पर्क इमेल
गोरखा नगरपालिका	गोरखा	गोरखा	इश्वर रेग्मी	९८५६०४०४१५	ishworregmi295@gmail.com
बेशीशहर नगरपालिका, स्वास्थ्य शाखा	लमजुङ	बे न पा ८,	मनोजसिंह बोहरा, पशुपति ढुंगाना	९८५६०४६५७७, ९८४६३६८३४६	msbohara7@gmail.com
मर्स्याङ्दी गाउँपालिका	लमजुङ	लमजुङ	लुलबहादुर घले, सर्मिला घिमिरे, स्वास्थ्य शाखा	९८५६०७९३३७, ९८४६६५३८३२	ghalelul99@gmail.com
सुन्दरबजार नगरपालिका	लमजुङ	लमजुङ	परमेश्वर पिया	९८४६०७४३२६	parmeshpiya@gmail.com

अनुसूची २: प्रदेशमा कार्यरत मनोचिकित्सक, मनोविद तथा मनोविमर्शकर्ताहरुको विवरण

नाम	पद	कार्यरत संस्था	कार्यरत जिल्ला	सम्पर्क नम्बर	इमेल ठेगाना
मनोचिकित्सक					
डा.लिपा बैद्य	प्रमुख स्नायु तथा मानसिक रोग विशेषज्ञ	पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	कास्की	९८५६०३१२४२	leepavaidya@gmail.com
डा.राजन शर्मा	स्नायु तथा मानसिक रोग विशेषज्ञ	पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	कास्की	९८५६०५१९३१	
डा.विपिन के.सी.	स्नायु तथा मानसिक रोग विशेषज्ञ	पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	कास्की	९८४१८०५०२६	
डा.राजेन्द्र घिमिरे	स्नायु तथा मानसिक रोग विशेषज्ञ	पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	कास्की	९८४६०५१२८५	
डा.जय बहादुर खत्री	प्राध्यापक/स्नायु तथा मानसिक रोग विशेषज्ञ	मणिपाल शिक्षण अस्पताल	कास्की	०६१५७६६३०	mth@manipalpokhara.edu.np
डा. अनिल सुवेदी	सहायक प्राध्यापक/स्नायु तथा मानसिक रोग विशेषद्द	मणिपाल शिक्षण अस्पताल	कास्की	०६१५७६६३०	mth@manipalpokhara.edu.np
डा.प्रवेश चन्द्र घिमिरे	लेक्चरर/स्नायु तथा मानसिक रोग विशेषघ	मणिपाल शिक्षण अस्पताल	कास्की	०६१५७६६३०	mth@manipalpokhara.edu.np
डा. निर्मल लामिछाने	विभागीय प्रमुख/प्राध्यापक	गण्डकी मेडिकल कलेज	कास्की	९८५६०३०७८०	
डा. देव कुमार थापा	प्राध्यापक, स्नायु तथा मानसिक रोग विशेषज्ञ	गण्डकी मेडिकल कलेज	कास्की		
डा. रविराज तिम्सिना	लेक्चरर, स्नायु तथा मानसिक रोग विशेषज्ञ	गण्डकी मेडिकल कलेज	कास्की	९८०२८२४६५५	

नाम	पद	कार्यरत संस्था	कार्यरत जिल्ला	सम्पर्क नम्बर	इमेल ठेगाना
डा.निर्मल लामिछाने	स्नायु तथा मानसिक रोग विशेषज्ञ	विजि अस्पताल	कास्की	०६१५३८९७५	bghospital2069@gmail.com
डा.स्मिता न्यौपाने	मनोचिकित्सक (स्थायी)	गोरखा अस्पताल	गोरखा	९८४१७९३६४७	smitaneupane123@gmail.com
डा.मानकाजी थापा	मनोचिकित्सक (करार)	धौलागिरी अस्पताल	बाग्लुङ	९८४१७८७३५७	tmankaji21@gmail.com
डा. अनुसा मानन्धर	मनोचिकित्सक	बेनी अस्पताल	म्याग्दी	९८०१८५६६६१	bipin.ghimire@koshishnepal.org
डा.बसन्त ढुंगाना	मनोचिकित्सक	टि पि ओ नेपाल	कास्की	९८४१२८१६६६	ypole-inbasant@yahoo.com
मनोविद					
तुलसी प्रसाद राई	मनोबिद	कोपिला नेपाल	कास्की	९८०२८०२१२८	tulasirai83@gmail.com
आरती अधिकारी	मनोबिद	कोशिश	कास्की	९७६८४४५२०९	aratii@koshishnepal.org
सिता भण्डारी	मनोबिद	कोशिश	तनहुँ	९८०१०२६५०२	sita.bhandary@koshishnepal.org
सावित्रा शर्मा	मनोबिद	टि पि ओ नेपाल	कास्की	९८४३२९९१६०	ssharma@tponepal.org.np
मनोविमर्शकर्ता					
सुरक्षा सार्की	मनोविमर्शकर्ता	विजि अस्पताल	कास्की		
मोनिका गुरुङ्ग	मनोविमर्शकर्ता	विजि अस्पताल	कास्की		
स्वरुपा स्थापित	मनोविमर्शकर्ता	विजि अस्पताल	कास्की		
सुमन वराल	सहायक निर्देशक/काउन्सेलर	एसओएस वालग्राम गण्डकी	कास्की	९८४६२८४०४७	suman.baral@sosnepal.org.np
प्रदिप मगर	सिनियर काउन्सेलर	एसओएस वालग्राम गण्डकी	कास्की	९८१४९२३४६४	pradip.magar@sosnepal.org.np
भुवन सापकोटा	मनोविमर्शकर्ता	कोपिला नेपाल	कास्की	९८०२८०२१९०	
पवित्रा पौडेल	मनोविमर्शकर्ता	कोपिला नेपाल	कास्की	९८०२८०२१६०	

नाम	पद	कार्यरत संस्था	कार्यरत जिल्ला	सम्पर्क नम्बर	इमेल ठेगाना
लक्ष्मी गुरुङ	मनोविमर्शकर्ता	कोपिला नेपाल	कास्की	९८०२८०८८२१	
खममाया पुन मगर	मनोविमर्शकर्ता	कोपिला नेपाल	कास्की	९८०२८०२११८	
सम्झना पौडेल	मनोविमर्शकर्ता (पैरवी तथा अभियान अधिकृत)	कोशिश	कास्की	९८०१८५६७३०	samjhana.paudel@koshishnepal.org
युमाया थापा	मनोविमर्शकर्ता	कोशिश	कास्की	९८०१८५६७३१	yumaya.thapa@koshishnepal.org
विपिन घिमिरे	मनोविमर्शकर्ता	कोशिश		९८०१८५६६६१	bipin.ghimire@koshishnepal.org
जुनु श्रेष्ठ	मनोविमर्शकर्ता	अपरच्युनिटी भिलेज नेपाल	कास्की	९८०१८५७२१९	sthajunu17@gmail.com
झरना बानिया	अस्पताल नर्सिङ निरिक्षक/मनोविमर्शकर्ता	बेनी अस्पताल	म्याग्दी	९८४७६५०९०५	baniyajharna@gmail.com
मधु पौडेल	मनोविमर्शकर्ता	बा.न.पा./सामी परियोजना	बाग्लुङ	९८४७७८६३४	madhupoudel434@gmail.com
सुनिता देवी शर्मा	मनोविमर्शकर्ता	जैमनि न.पा../सामी परियोजना	बाग्लुङ	९८६७६३७८९५	
रजनी उपाध्याय	मनोविमर्शकर्ता	गलकोट न.पा../सामी परियोजना	बाग्लुङ	९८६१७९७६९१	
गिता वस्याल	मनोविमर्शकर्ता	काठेखोला गा.पा../सामी परियोजना	बाग्लुङ	९८४८४१०३४९	
देवी भट्टराई	मनोविमर्शकर्ता	OCMC incharge, धौलागिरी अस्पताल	बाग्लुङ	९८४८४१०३५०	bhattaraidevi69@gmail.com
सावित्रा शर्मा	मनोविमर्शकर्ता	टि पि ओ नेपाल	कास्की	९८४१२८१६६६	sharma@tponepal.org.np
कल्पना अधिकारी	मनोविमर्शकर्ता	टि पि ओ नेपाल	कास्की	९८४३२९९१६०	adhikarikalpana83@gmail.com
सपना शाह	मनोविमर्शकर्ता	टि पि ओ नेपाल	कास्की	९८६८६५९८४८	sapanashah04@gmail.com

नाम	पद	कार्यरत संस्था	कार्यरत जिल्ला	सम्पर्क नम्बर	इमेल ठेगाना
उमा दाहाल	मनोविमर्शकर्ता	टि पि ओ नेपाल	पर्वत	९८४९५८२७५८	umadahal422@gmail.com
करिना बुढाथोकी	मनोविमर्शकर्ता	टि पि ओ नेपाल	पोखरा	९८६७८८८२४०	karinabudhathoki18@gmail.com
संगित गुरुङ	मनोविमर्शकर्ता	ब्यास नगरपालिका/सामी परियोजना	तनहुँ	९८०३८१५६५९	
निशा वि.क.	मनोविमर्शकर्ता	म्याग्दे गाउँपालिका/सामी परियोजना	तनहुँ	९८२६१९५९७९	
कविता थापा	मनोविमर्शकर्ता	भिमाद नगरपालिका/सामी परियोजना	तनहुँ	९८०८१५३२६६	
हरिमाया अधिकारी थापा	मनोविमर्शकर्ता	भानु नगरपालिका/सामी परियोजना	तनहुँ	९८६६३५६४१५	
ममिला गुरुङ	मनोविमर्शकर्ता	थ्री एन्जल्स नेपाल	पोखरा	९८०२८२८७५१	mamila.gurung@3anglesnepal.org.np
पुजा राना	मनोविमर्शकर्ता	शक्ति समूह	पोखरा	९८६०७७३६०८	poojarana12345@gmail.com

श्रोत : स्वास्थ्य संस्था सर्भे, २०८०

अनुसुचि ३: प्रदेशमा उपलब्ध मानसिक स्वास्थ्य जनशक्ति

कार्यरत अस्पताल /संघ संस्था	जनशक्तिको प्रकार र संख्या					
	मनोचिकित्सक	क्लिनिकल साइकोलोजिष्ट	साइकोलोजिष्ट	६ महिनाको आधारभूत मनोसामाजिक मनोविमर्श तालिम प्राप्त संख्या	MH Gap तालिम प्राप्त मेडिकल अफिसर/PG	मानसिक स्वास्थ्य नर्स
पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	४	०	०	०		०
धौलागिरी अञ्चल अस्पताल, बाग्लुङ	०	०	०	१		०
संक्रमक तथा सरुवा रोग अस्पताल, कास्की	०	०	०	०	१	०
लमजुङ अस्पताल, लमजुङ	०	०	०	१		०
जिल्ला अस्पताल, म्याग्दी	१	०	०	१		०
जिल्ला अस्पताल, पर्वत	०	०	०	०		०
जिल्ला अस्पताल, दमौली	०	०	०	०		०
जिल्ला अस्पताल, स्याङ्जा	०	०	०	१		०
जिल्ला अस्पताल, गोरखा	२	०	०	१		
जिल्ला अस्पताल, मुस्ताङ	०	०	०	०	०	०
जिल्ला अस्पताल, मनाङ	०	०	०	०	३	०
जिल्ला अस्पताल, नवलपुर	१	०	०	०	०	०
जम्मा	८	०	०	५	४	०
स्थानीय तह						
मर्स्याङ्दी नगरपालिका, लमजुङ	०	०	०	१	०	०
जम्मा	०	०	०	१	०	०
परियोजना/गैरसरकारी संघसंस्था						

कार्यरत अस्पताल /संघ संस्था	जनशक्तिको प्रकार र संख्या					
	मनोचिकित्सक	क्लिनिकल साइकोलोजिष्ट	साइकोलोजिष्ट	६ महिनाको आधारभूत मनोसामाजिक मनोविमर्श तालिम प्राप्त संख्या	MH Gap तालिम प्राप्त मेडिकल अफिसर/PG	मानसिक स्वास्थ्य नर्स
सामी परियोजना (मानसिक स्वास्थ्य तथा परामर्श केन्द्र नेपाल (CMC Nepal)	०	०	०	२७	०	०
एसओएस वालग्राम	०	०	०	२	०	०
कोपिला नेपाल	०	०	१	७	०	०
कोशिस, कास्की	०	०	१	२	०	०
शक्ति समूह	०	०	०	१	०	०
थ्री एन्जल्स नेपाल	०	०	०	१	०	०
अपरच्युनिटी भिलेज नेपाल	०	०	०	१	०	०
कोशिस, लमजुङ र गोरखा	०	०	१	१	०	०
टि पि ओ नेपाल	१	०	१	५	०	०
जम्मा	१	०	४	४७	०	०
मणिपाल शिक्षण अस्पताल	३	०	०	०	४	०
गण्डकी मेडिकल कलेज	३	०	०	०	४	२
बिजी अस्पताल		०	०	३	०	०
जम्मा	६	०	०	३	८	२
कुल जम्मा	१५	०	४	५६	१२	२

श्रोत : स्वास्थ्य संस्था सर्वेक्षण २०८०

अनुसुचि ४ : गण्डकी प्रदेशको स्वास्थ्य क्षेत्रमा अर्न्तगतका कार्यालयहरुको गत तीन आ.ब.मा विनियोजित बजेट

कार्यालय	कार्यक्रम	बजेट बिनियोजन (रु हजारमा)					
		२०७७/७८		२०७८/७९		२०७९/८०	
		सशर्त	प्रदेश	सशर्त	प्रदेश	सशर्त	प्रदेश
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	सूर्तिजन्य पदार्थ सेवन तथा मध्यपान सेवनको न्यूनिकरण सम्बन्धी संचार कार्यक्रम					५००	
	मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ सेवा खरिद कार्यक्रम			१००			
	मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम (सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम), कैदीबन्दीहरुका लागि, असक्त, असहाय तथा वेवारिसे, मानसिक वा मनोसामाजिक समस्या भएका उपचार तथा पुनस्थापना, आत्महत्या रोकथाम तथा विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम, अभिमुखिकरण, मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रमको क्लिनिक सुपरभिजन, योजना तथा समिक्षा			७२०			
प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमको समिक्षा					५००	
	मानसिक स्वास्थ्य पुनस्थापना					१०००	
	नसर्ने तथा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी Day Celebration					१००	

कार्यालय	कार्यक्रम	बजेट बिनियोजन (रु हजारमा)					
		२०७७/७८		२०७८/७९		२०७९/८०	
		सशर्त	प्रदेश	सशर्त	प्रदेश	सशर्त	प्रदेश
	मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम (सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम), कैदीबन्दीहरुका लागि, असक्त, असहाय तथा वेवारिसे, मानसिक वा मनोसामाजिक समस्या भएका उपचार तथा पुनस्थापना, आत्महत्या रोकथाम तथा विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम, अभिमुखिकरण, मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रमको क्लिनिक सुपरभिजन, योजना तथा समिक्षा	७२०					
प्रदेश तालिम केन्द्र	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम (Module 2)			४००		८००	
	विद्यालय नर्सहरुको लागि मनोसामाजिक परामर्श सम्बन्धी तालिम			५००			
प्रदेश आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	मानसिक रोग सम्बन्धी औषधी खरिद			५०००			
अस्पतालहरु							
धौलागिरी अञ्चल अस्पताल, बाग्लुङ	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक कार्यक्रम संचालन तथा निरन्तरता		३००		३००		
संक्रमक तथा सरुवा रोग अस्पताल, कास्की							
लमजुङ अस्पताल, लमजुङ	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक कार्यक्रम संचालन तथा निरन्तरता				३००		
जिल्ला अस्पताल, म्याग्दी	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक कार्यक्रम संचालन तथा निरन्तरता		३००		३००		

कार्यालय	कार्यक्रम	बजेट बिनियोजन (रु हजारमा)					
		२०७७/७८		२०७८/७९		२०७९/८०	
		सशर्त	प्रदेश	सशर्त	प्रदेश	सशर्त	प्रदेश
जिल्ला अस्पताल, पर्वत	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक कार्यक्रम संचालन तथा निरन्तरता		३००		३००		
जिल्ला अस्पताल, दमौली	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक कार्यक्रम संचालन तथा निरन्तरता		९००		३००		
जिल्ला अस्पताल, स्याङ्जा	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक कार्यक्रम संचालन तथा निरन्तरता		३००		३००		
जिल्ला अस्पताल, गोरखा	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक कार्यक्रम संचालन तथा निरन्तरता		३००		३००		
जिल्ला अस्पताल, मुस्ताङ	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक कार्यक्रम संचालन तथा निरन्तरता		३००		३००		
जिल्ला अस्पताल, मनाङ	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक कार्यक्रम संचालन तथा निरन्तरता		३००		३००		
जिल्ला अस्पताल, नवलपुर	नसर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य क्लिनिक कार्यक्रम संचालन तथा निरन्तरता		९००				
स्वास्थ्य कार्यालय, कास्की							
स्वास्थ्य कार्यालय, म्याग्दी							
स्वास्थ्य कार्यालय, मुस्तांङ	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम					५००	
स्वास्थ्य कार्यालय, मनाङ	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम					५००	

कार्यालय	कार्यक्रम	बजेट बिनियोजन (रु हजारमा)					
		२०७७/७८		२०७८/७९		२०७९/८०	
		सशर्त	प्रदेश	सशर्त	प्रदेश	सशर्त	प्रदेश
स्वास्थ्य कार्यालय, तनहुँ	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम					१०००	
स्वास्थ्य कार्यालय, गोरखा	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम					१०००	
स्वास्थ्य कार्यालय, म्याग्दी	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम					१०००	
स्वास्थ्य कार्यालय, बाग्लुङ	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम					१०००	
स्वास्थ्य कार्यालय, नवलपरासी पूर्व	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम					१०००	
जम्मा						६०००	
कुल जम्मा		७२०	३९००	६७२०	२७००	८९००	०

श्रोत : गण्डकी प्रदेश सरकार, बार्षिक कार्यक्रम रेड बुक (२०७७/७८-२०७९/८०)

अनुसूची ५ : हालसम्म मानसिक स्वास्थ्यको तालिम लिने जिल्लागत जनशक्ति विवरण (२०८०/०२/०५)

तालिम प्याकेज	कास्की	तनहुँ	स्याङ्जा	लमजुङ्ग	गोरखा	पर्वत	म्याग्दी	बाग्लुङ	मनाङ	मुस्ताङ	नवलपरासी	जम्मा
Mental Health (5 days)	२											२
Mental Health (Module-02)	२	३			४			६			३	१८
Mental Health Training for Health Professionals, Module 2b	७				१	५						१३
MToT on Child & Adolescent Mental Health (CAMH)	१				१		१	१				४
Psychosocial Counselling (5 days)	३		१	२		१	१					८
Psychosocial Counselling (6 months)	१०	१	२		२	१		२			१	१९
Psychosocial Counselling Training for Nursing Staff	३											३
ToT on Child and Adolescent Mental Health	६		२	२	२		१	२	१	१	१	१८
ToT on Mental Health (Module-02)	१							३		२	१	७
ToT on Mental Health for Medical Officers and Health Assistants	३		२			२						७
ToT on Psychosocial & Mental Health Counselling	५											५
Child and adolescent mental health (Module 3)					८		५	३			४	२०
Total	४३	४	७	४	१८	९	८	१७	१	३	१०	१२४

श्रोत : प्रदेश तालिम केन्द्र, गण्डकी प्रदेश, जेष्ठ २०८०

अनुसूची ६: गैरसरकारी क्षेत्रका संघ संस्थाहरु मार्फत सञ्चालित मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरुको संक्षिप्त विवरण

१. कोपिला नेपाल

कार्यक्षेत्र	गण्डकी प्रदेशका ९ जिल्लाहरु (मनाङ र मुस्ताङ बाहेक)
लक्षित समूह	मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिहरु, द्धन्द्धको समयमा यातना पाएका व्यक्तिहरु
उपलब्ध सेवाहरु	मनोविमर्श सेवा, प्रेषण, औषधी सहयोग, पुर्नस्थापना केन्द्र संचालन , कानुनी सहयोग,
मुख्य क्रियाकलापहरु	मनोसामाजिक समस्याहरुको जाँच र परामर्श, प्रेषण, सचेतना, औषधी सहयोग, case conference, कानुनी सहयोग, स्वाबलम्वन समूह गठन, सेल्टर होम संचालन, पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानको OCMC मा मनोविमर्श

२. कोशिश

कार्यक्षेत्र	गण्डकी प्रदेशका ४ जिल्लाहरु (कास्की, गोरखा, लमजुङ्ग र तनहुँ) कास्की १ (पोखरा), गोरखा २ (पालुङटार र सिरानचोक), लमजुङ ३ (सुन्दरबजार, बेशीशहर मर्स्याङ्दी), तनहुँ ६ (बन्दीपुर, भानु, ब्यास, म्याग्दे, शुक्लागण्डकी, भिमाद)
लक्षित समूह	मनोसामाजिक अपांगता भएका व्यक्ति, परिवार, आत्महत्याको जोखिममा रहेका व्यक्ति र परिवार
उपलब्ध सेवाहरु	३ जना मनोविद तथा २ मनोविमर्शकर्ताबाट मनोविमर्श सेवा तथा प्रेषण सेवा
मुख्य क्रियाकलापहरु	आत्महत्या रोकथामका लागि समुदायमा पैरवी एवं अभियान समुदायमा आधारित मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्य कार्यक्रम मनोसामाजिक अपाङ्गताको पैरवी तथा वकालत मनोसामाजिक अपांगतामा रहेका व्यक्तिहरुको स्वालम्बन समूह र साथी सङ्गी समूह गठन निर्माण र परिचालन
दातृ निकाय	**CBM Global**
बजेट (रु)	आ.ब. २०७८/७९ : १५,२२५,२८० आ.ब. २०७७/७८ : १८,२०७,०४१ आ.ब. २०७६/७७ : १४,७९२,४९१

३. बहुसांस्कृतिक मनोसामाजिक संस्था (टिपिओ) नेपाल

कार्यक्षेत्र	कास्की, पर्वत, स्याङ्गजा
लक्षित समूह	स्वास्थ्यकर्मी, मानसिक र मनोसामाजिक समस्यामा रहेका व्यक्तिहरु
उपलब्ध सेवाहरु	स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई तालिम, मनोचिकित्सक, मनोविद र मनोविमर्शकर्ताहरु मार्फत सुपरभिजन, फलो अप, समुदायस्तरीय कार्यक्रम
मुख्य क्रियाकलापहरु	३ जिल्लाका १७ स्थानीय तह (स्याङ्जा-९, पर्वत -५, कास्की-३ पालिका) का स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई Module 1, Module 2B, Module 4, तालिम, सुपरभिजन, मनोविमर्श सेवा, प्रेषण, मनोसामाजिक समस्या भएकाहरुको PHQ9 अनुसार स्क्रिनिङ्ग,
बजेट (रु)	आ.ब. २०७८/७९ : १३७८०६५० आ.ब. २०७७/७८ : १४३७८८४०

४. मानव सेवा आश्रम

कार्यक्षेत्र	कास्की, गोरखा, लमजुङ र वाग्लुङ
लक्षित समूह	मानव सेवा आश्रममा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरु, अधिकांश मानसिक समस्याबाट ग्रसित भइ औषधी सेवन गरिरहेको)
उपलब्ध सेवाहरु	नर्स र केयर गिभरहरुबाट २४ सै घण्टा परामर्श सेवा, विशेषज्ञ चिकित्सकहरुबाट चेक जाँच (महिनाको एकपटक), औषधी सहयोग
मुख्य क्रियाकलापहरु	मनोसामाजिक तथा मानसिक समस्या भएका व्यक्तिहरुलाई आश्रय, भोजन, हेरचाह र सहयोग, औषधी उपचार, आयआर्जन, मनोरन्जन, पारिवारीक पुनर्मिलन, सडकमा खोजपडताल, (हाल कास्कीस्थित आश्रममा रहेको संख्याः हेम्जा ७०, छोरेपाटन १००)

५. एसओएस बालग्राम गण्डकी

कार्यक्षेत्र	पोखरा
लक्षित समूह	वालग्राममा आश्रय लिइरहेका बालबालिकाहरु (हाल १२९ जना)
उपलब्ध सेवाहरु	दुई जना तालिम प्राप्त काउन्सेलरबाट वालग्राममा निरन्तर मनोविमर्श सेवा
मुख्य क्रियाकलापहरु	मानसिक स्वास्थ्य सचेतना कार्यक्रम तथा आत्महत्या रोकथाम, विश्व मानसिक स्वास्थ्य दिवस मनाउने, क्षमता विकास तालिम (parenting skill, peer counselling), तनाव व्यवस्थापन

६. सामी परियोजना (हेल्भेटास नेपाल⁄ CMC Nepal)

कार्यक्षेत्र	गण्डकी प्रदेशका ६ जिल्ला (कास्की, तनहुँ, स्याङ्जा, बाग्लुङ, गोरखा, नवलपरासी पूर्व)
लक्षित समूह	विदेश जाने व्यक्तिहरु र उनीहरुका परिवार
उपलब्ध सेवाहरु	२७ जना मनोसामाजिक परामर्शदाताबाट घरभेट तथा समूह परामर्श, समुदाय अभिमुखिकरण,
मुख्य क्रियाकलापहरु	गण्डकी प्रदेशमा ६ वैदेशिक रोजगार श्रोत केन्द्र तथा १ सहायक श्रोत केन्द्र मार्फत परामर्श र सुचना प्रवाह भइरहेको, समुदाय अभिमुखिकरण, रोजगार प्रबर्धन,६ जिल्लामा २७ जना मनोसामाजिक परामर्शदाताबाट घरभेट तथा समूह परामर्श (तनहू ७, नवलपरासी पूर्व ४, गोरखा ४, कास्की ४, स्याङ्जा ४, बाग्लुङ ४), मनोपरामर्शदाताहरुलाई तालिम, १११४ व्यक्तिहरुले मनोसामाजिक सहयोग प्राप्त गरेका, ८०६३ कामको खोजीमा विदेश जाने व्यक्तिहरुका परिवारका सदस्यहरुलाई साक्षरता कक्षा संचालन गरिएको, ४ पालिकामा (भिमाद, वन्दीपुर, देवघाट, गैंडाकोट) मोडुलर तालिम संचालन Centre for Mental Health & Counselling (CMC) Nepal ले मार्फत प्रदेशमा ६ महिनाको मनोविमर्श तालिम प्रदान गरी जनशक्ति उत्पादनमा सहयोग गरेको, सामी परियोजना अर्न्तगतका मनोविमर्शकर्ताहरुलाई सुपरभिजन

७. शक्ति समुह

कार्यक्षेत्र	कास्की
लक्षित समूह	मनोरञ्जनको क्षेत्रमा काम गर्ने बालबालिका
उपलब्ध सेवाहरु	१ जना मनोविमर्शकर्ताबाट मनोविमर्श सेवा

८. थ्री एन्जेल्स (Three angels)

कार्यक्षेत्र	कास्की
लक्षित समूह	बालबालिका र महिला
उपलब्ध सेवाहरु	१ जना मनोविमर्शकर्ताबाट मनोविमर्श सेवा, जोखिममा रहेका बालबालिका तथा महिलाका लागि सुरक्षित गृह

९. विश्व स्वास्थ्य संघठन (WHO)

कार्यक्षेत्र	गण्डकी प्रदेशका सम्पूर्ण जिल्लाहरु
लक्षित समूह	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र मन्त्रालयले तोकेका लक्षित वर्गहरु
मुख्य क्रियाकलापहरु	स्वास्थ्य प्रणाली सुदृढीकरणमा प्राविधिक सहयोग, आपतकालिन स्वास्थ्य, मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा क्षमता अभिबृद्धी (म्याग्दीमा मानसिक स्वास्थ्यको तालिम (MHGap Module 2A, Module 2B संचालन)

१०. अपरच्युनिटी भिलेज नेपाल

कार्यक्षेत्र	कास्की, पर्वत र तनहुँ
लक्षित समूह	मानव बेचविखन तथा हिंसामा परेका महिलाहरु
उपलब्ध सेवाहरु	महिला तथा किशोरीहरुलाई मनोबिमर्श सेवा,
आयोजनाको नाम	मानव बेचबिखन विरुद्ध सशक्तिकरण
मुख्य क्रियाकलापहरु	समूह परामर्श, Livelihood support, capacity building training

अनुसूची ७ : निजी क्षेत्रबाट मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा संचालित क्रियाकलापहरु

गण्डकी प्रदेश अर्न्तगतका २ वटा मेडिकल कलेजहरु मणिपाल शिक्षण अस्पताल र गण्डकी मेडिकल कलेजमा साइकियट्रि विषयको स्नातकोत्तर तहको जनशक्ति उत्पादन भइरहेको छ । मेडिकल कलेज अर्न्तगतका शिक्षण अस्पतालहरुमार्फत नियमितरुपमा विशेषज्ञ तथा रेजिडेन्ट डाक्टरहरुबाट नियमित सेवा प्रदान भइरहेको छ ।

गण्डकी मेडिकल कलेजले १२ बेड सहितको अन्तरंग सेवा संचालन गरि विरामीहरुलाई सेवा प्रदा गरिरहेको छ । यस्तै मानसिक र मनोसामाजिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा कार्यरत संघसंस्थाहरुसँगको सहकार्यमा आत्महत्या रोकथाम, मिडिया रिपोर्टिङ्ग निर्देशिका तयारी लगायतका क्षेत्रमा सहकार्य गरिरहेको पाइएको छ । निजि क्षेत्रबाट संचालित बिजि अस्पतालले नियमित ओपिडी सेवा तथा १५ बेड सहितको अन्तरंग सेवा संचालन गरिरहेको छ । गण्डकी मेडिकल कलेज र बिजी अस्पतालले प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्यको प्रेषण केन्द्रकोरुपमा सेवा प्रदान गरिरहेका छन् ।

तालिका १३ : मेडिकल कलेज तथा निजी अस्पतालहरुबाट प्रदान गरिएको मानसिक स्वास्थ्य सेवा

अस्पताल	जिल्ला	उपलब्ध मानसिक स्वास्थ्य सेवा			
		आकस्मिक सेवा (२४ सै घण्टा)	मानसिक रोग विशेषज्ञ चिकित्सकबाट ओपिडी सेवा (अस्पताल खुल्ने, प्रत्येक दिन)	मानसिक स्वास्थ्य अन्तरंग सेवा (२४ सै घण्टा)	तालिम प्राप्त मनोपरामर्शकर्ताबाट मनोविमर्श सेवा (अस्पताल खुल्ने, प्रत्येक दिन)
मणिपाल अस्पताल	कास्की	✓	✓	✓(१८) बेड	✓
गण्डकी मेडिकल कलेज	कास्की	✓	✓	✓(१२) बेड	✓
बिजी अस्पताल	कास्की	✓	✓	✓(१५) बेड	✓

अनुसूची ८ : मानसिक स्वास्थ्य प्रोफाइल तयारीमा प्रयोग गरिएको तथ्यांक संकलन फाराम

तथ्यांक संकलन फाराम

तथ्यांक संकलनकर्ताको नाम र सम्पर्क नम्बर :

१. प्रदेश/जिल्लास्थित मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित संस्था/सेवा केन्द्र/अस्पतालको सम्पर्क विवरण

कार्यालयको नाम	सम्पर्क शाखा	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क फोन	सम्पर्क इमेल	कैफियत/श्रोत

२. मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने सरकारी अस्पताल, निजी अस्पताल र गैरसरकारी संघ संस्थाहरुबाट प्रदान भएको सेवा विवरण :

क) मानसिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरुको वितरण

उपचार केन्द्र को नाम	उपलब्ध सेवा (१.पारामेडिकल स्टाफ/मेडिकल अफिसरबाट प्रारम्भिक निदान, परामर्श, उपचार, प्रेषण , २. मानसिक रोग विशेषज्ञ सेवा -psychiatrist) बाट OPD/Indoor service), ३. Clinical psychologist बाट मनोविमर्श सेवा ४. अन्य -खुलाउने)	सेवा सम्बन्धी थप विवरण			कैफियत
		सेवा दिइने समय	स्थान	पटक (प्रति दिन, साप्ताहिक, पाक्षिक, मासिक)	

नोट : नअटेमा थप पाना संलग्न गर्ने

ख) मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी औषधीहरुको विवरण (सरकारी अस्पतालमा मात्र)

Psychotropic drugs	Available in supply of last fiscal year? (Yes/No)	If yes, name of institution supplying the medicine	Currently available in stock? (yes/no)	Distribution scheme of the medicine (free/paid)	Remarks

Alprozolam					
Amitryptyline					
Chlorpromazine					
Diazepam					
Phenobarbitol					
Cholrdiazepoxide					
Buprenorphine					
Clomipramine					
Disulfiram					
Fluoxetine					
Fluphenazine					
Haloperidole					
Lithium Carbonate					
Methadone					
Risperidone					
Thioridazine					
Gabapentin					
Flurazepam					
Glutethiamide					
Lorazepam					
Midazolam					
Nitrozepam					
Benzhexol					
Carbamazepine					
Colbazam					
Clonazepam					
Clozapine					
Olanzapine					
Oxazepam					
Propranolol					
Prometazine					
Quitiapine					
Sertraline					
Trifluperazine					
Trihexyphenydyl					
Valproic acid					
Zolpidem					
Others (specify)					

ग) मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा कार्यालयबाट गत ५ वर्षमा संचालित अन्य मुख्य मुख्य क्रियाकलापहरु

(निम्न गतिविधिहरु संचालन भए नभएको यकिन गर्ने : मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी प्रबर्धनात्मक तथा प्रतिकारात्मक क्रियाकलापहरु/अभिमुखिकरण/ तालिम/समुदायस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य गतिविधीहरु/, विद्यालयस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य गतिविधीहरु/ परम्परागत उपचार प्रदायकसँग सम्बन्धीत

गतिविधीहरु /आत्महत्या रोकथाम सँग सम्बन्धित गतिविधीहरु / उपचार तथा प्रेषण सहयोग/ औषधी तथा उपकरण सहयोग/ अन्य)

कार्यालयको नाम	संचालित मुख्य मुख्य गतिविधीहरु				
	आ.ब. २०७४/७५	आ.ब. २०७५ / ७६	आ.ब. २०७६ / ७७	आ.ब. २०७७ / ७८	आ.ब. २०७८ / ७९

५. जनशक्ति तथा तालिम विवरण

क) कार्यरत जनशक्ति विवरण (प्रकार, संख्या र तालिम विवरण)

सि.नं	जनशक्तिको प्रकार	कार्यरत संख्या	तालिम प्राप्त - काउन्सेलर र चिकित्सकलाई मात्र - Yes/No	यदि तालिम प्राप्त भएमा लिएको तालिमको नाम, तालिम दिने संस्था र लिएको मिति	कैफियत
१.	मनोचिकित्सक				
२.	क्लिनिकल साइकोलोजिष्ट				
३.	साइकोलोजिष्ट				
४.	काउन्सेलर (६महिनाको मनोसामाजिक मनोविमर्श तालिम प्राप्त गरे नगरेको)				
५.	चिकित्सक (mhGAP तालिम प्राप्त गरे नगरेको)				
६.	अन्य (खुलाउने)				

ख) कार्यरत जनशक्तिहरुको थप विवरण (मनोचिकित्सक, क्लिनिकल साइकोलोजिष्ट र साइकोलोजिष्टहरुको मात्र)

सि.नं	नाम	पद	कार्यरत संस्था	सम्पर्क नम्बर	इमेल ठेगाना

६. मानसिक सेवा सम्बन्धी गत तीन आर्थिक वर्षको तथ्यांक (HMIS)

(मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञबाट जाँच हुने अस्पतालको मात्र)

अस्पतालको नाम :

मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी मुख्य सुचकहरु	मानसिक स्वास्थ्य समस्या /सेवा सम्बन्धि तथ्यांक			कैफियत/श्रोत
	आ.ब.२०७६/७७	आ.ब.२०७७/७८	आ.ब.२०७८/७९	
HMIS बाट प्राप्त मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तथ्याङ्कहरु *(प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय)*				
Dementia				
Addiction				
Schizophrenia				
Acute psychotic disorder				
Bipolar affective disorder				
Depression				
Phobic anxiety				
Phobic Anxiety				
Psychosis				
Obsessive compulsive disorder				
Conversion disorder				
Neurosis				
Intellectual disability (mental retardation)				
Epilepsy				
Migraine				
Anxiety disorder				
Alcohol use disorder				
Substance use disorder				
ओपिडीबाट मानसिक स्वास्थ्य उपचार सेवा लिने विरामी संख्या				
ओपिडीबाट सेवा लिने जम्मा विरामी मध्ये मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विरामी संख्या				

नोट : तथ्यांक सम्बन्धी लिंकहरु भए उल्लेख गर्ने

८. आत्महत्या सम्बन्धि तथ्यांक *(प्रदेश प्रहरी निर्देशनालय)*

मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी मुख्य सुचकहरु	मानसिक स्वास्थ्य समस्या /सेवा सम्बन्धि तथ्यांक			कैफियत/श्रोत
	आ.ब.२०७६/७७	आ.ब.२०७७/७८	आ.ब.२०७८/७९	
आत्महत्या बाट मृत्यु भएको जम्मा संख्या -पुरुष,				

मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी मुख्य सुचकहरु	मानसिक स्वास्थ्य समस्या /सेवा सम्बन्धि तथ्यांक			कैफियत/श्रोत
महिला, जातीगत, उमेर समूहगत, जिल्लागत, आत्महत्याको प्रकार				
आत्महत्या बाट मृत्यु भएको जम्मा संख्या -पुरुष				
आत्महत्या बाट मृत्यु भएको जम्मा संख्या -महिला				
आत्महत्या बाट मृत्यु भएको जम्मा संख्या -जिल्लागत)				
आत्महत्या बाट मृत्यु भएको जम्मा संख्या -उमेर समूहगत				
आत्महत्याको प्रकार				

९. विनियोजित बजेट विवरण

कार्यालय/संस्थाको नाम	बिनियोजित बजेट		
	आ.ब. २०७७/७८	आ.ब. २०७८/७९	आ.ब. २०७९/८०

१०. मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा मुख्य उपलब्धीहरु, प्रमुख समस्या र चुनौतिहरु

मुख्य उपलब्धीहरु	मुख्य समस्या र चुनौतिहरु

११. मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा समेटिनुपर्ने आगामी प्राथमिकता र संचालन गरिनुपर्ने गतिविधिहरु/सुझावहरु

सि.नं	सुझावहरु	मुख्य जिम्मेवार निकायहरु	कैफियत